

CIGÁNYFŰRŐ

KISEBBSÉGSZELLEMI MŰVÉSZETI ÉS KÖZÉRTZETI FOLYÓIRAT

Mikszáth Kálmán

TISZA KORSZAK

...Mindenki a padokba vonul s mindenki lehetőleg közel igyekszik jutni a legszélső padosorokhoz, mert az lesz ma a szintér. A Háznak nagyon impozáns külseje van. A karzatok is tömve vannak. Az írói karzatok megtelnek mindenféle csöcselékkal. Nekem már nem is jut hely. De az ember nem mer szétütni köztük. Mert hátha ott ül a hatalmas gráci Glavocsnik is, sub titulo hirdíró s mindjárt lajstromba jegyezi az embereket, akikre gusztust kap.

Az egyiktől mégis megkérdeztem:

– Hát ön hogy jut ide?

– Én a „Hon” tudósítója vagyok, uram.

– A Hon már nincsen az élők között. Ön alkalmasint a másvilágról jön.

S e szerint igaza van. Mert mi csak a szellemet képviseljük, de ön valósgos szellem...

Pesti Hirlap, 1883. ápr. 17.

SZERZŐINK:

Antal István
Balogh Attila
Endrődi Szabó Ernő
Györgydeák György
Gabriel García Marquez
Négyesi Mária
Alain Reyniers
Székács Vera
Szilágyi László
Tamás Amaryllis
Tandori Dezső
Vass Tibor
Asghar Wajahat

SZEMELVÉNYEK:

...Alighogy bemutattak neki, szerencsémre máris elkövettem azt a szemtelenséget, hogy megkérdeztem: hogy tudott így megtollasodni ebben az idegen világban, mely annyira messze van Quindió szélfúttá sziklától, mire ő ezt a mellbevágó választ adta: – Bérbe adom magam, az álmaimmal.

...Meglalt egy fekete bőrű, öreg kislány. Gyermeklelkű és gyermekhangú nagymama, aki, ha előbb nem, legkésőbb, amikor Louis Armstronggal együtt fémjelezték a „Porgy és Bess” feldolgozását, és elénekelte a Nyáridőt, a mindannyiunk lelkében élő gyermeknek a leghitelesebben tudott altatót dúdolni.

...Nem volt benne félelem vagy keserűség, amikor meglátta a Fehér Hold lovagját, pedig tudta, hogy bevégeztetett. A sorssal szemben azonban csak azok éreznek tehetetlen haragot, akikre váratlanul tör a végzet. Akik számolnak vele – szembenéznek vele!

Endrődi Szabó Ernő

Erotikus szendvics avagy a vonal folyása

A vonal folyása? Akár a világ folyása.¹ A világ meg? Megyén ez, mint a sivatag. És viszi magával a nagytatát.² Miért, hogyan? Csak. Csak úgy. Meg amúgy, Herakleitoszilag. Folyik. Megátalkodottan. Úgyhogy. A lábáztató milétoszi vígan pancsikálhat. A világ folyásában – metaforailag. De nem csak egy Herakleitosz lehet metafora, lehet éppen séggel egy *vonat* is. Mert kétszer nem léphetsz ugyanabba a vonalba. Mert: a vonat természete a *folyás*. Persze, a fordítottja is igaz: tud begubózni. Amikor azt gondolja magában: becsukom az időt. És puff – becsukja. Pontba zárja. S ez – belátható – amennyire időtlen, olyannyira időtlen paradoxon. Voltaképpen. Mondhatni: kegyetlenséges életszerűtlenség. Haláli. (Vö.: diktatúrák.) Aszondi, amúgy vonalasan: én nem lenni vonat. Mer' időnként (elenül) nem akar kimozdulni a pontból. Nem, az Istennek se. Olykor ilyen pontos. Pontos vonalasan. Vagy: vonalasan pontos. (Vö.: párttitkár.) Hasonlat gyanánt: ha pölő én egyenesen vonulnék május *eggyedikén* – amúgy vonalilag – vonalzó lennék/volnék/lehetnék. Vonalat kijelölő. Léniátor. No, nem föltétlenül pártilag, de kétségtelenül vonalzólagosságosan.

Szóval: a vonat! Ha egyenes-

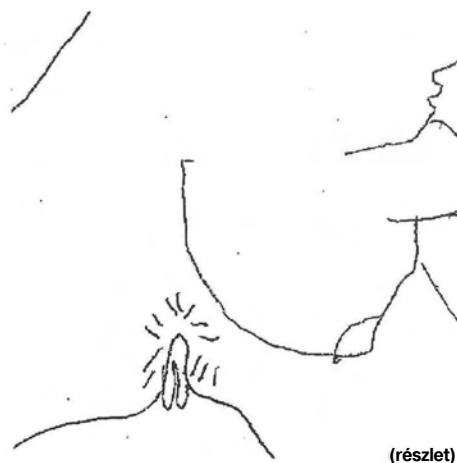
ben vagyok – vonalilag –, de jó nekem! Életem beh szép, beh jó: kicsi feleség, kicsi gyermek, kicsi lakás, kicsi kocsi, kicsi pénz – kicsi élet(szerűség). Ezért azután sokan irigyel(het)nének is. A nyugalomért. Ami a vonaltól jön. Adódik. Adva van. A vonat ad(hat)ja. Egyfelől tehát – ez.

Másfelől: a vonat, mint folyás!

Na, mostmár elmondhatom, hogy én úgy látom: a Szilágyi úr ezt műveli. Folyatja a vonalat. A Szilágyi úr nem más, mint egy hányaveti vonalvarázsló. Teremt. Életet lehel. Magot hint. Defloreál. Megfolyatja a szűz papírlapot. *Meggyakja*. Fújságoosan, de mégis szépségesen. A síkot térré varázsolja. A vonat folyásával nyitja ki az időt (a teret). Amiben léteünk. A Szilágyi úr szeretkezik a vonalal, a vonat folyása szeretkezik a papír síkjával – nem más ez, mint szeksz hármásban: erotikus szendvics. Alul a szűz papír, felül a Szilágyi úr, középen a vonat folyása. És ez spontaneitásában is tervszerűen kivitelezett szeretkezés. A Szilágyi úr már az első pillanatban tudja, hogyan teszi majd magáévá ezt a baszatlan kis kurva síkot. Lát. Belelát. Ahogyan a villamoson (troléjbaszon stb.) r^angatózó fölöttébb ritkásan alultáplált nőciben fedezi föl az arra érdeemesült a Nagy

Hölgyszobrászolás lehetőségét. Szóval, így. A Szilágyi punahajcsár és vonalvarázsló fogja a vonalat, a vizuális érzékiség Ariadné vonalát, és odateszi. Oda: maga és a szűz (papír) közé folytat egy, a fallikumból (pennából) folyó folyást. Fehéren fekete, feketén fehér-folyást. A vonalat. Így. Frankón. És nagyon jól. Sőt, még annál is jólabbban.

És ott vagyunk benne a vonat folyásában. Mindannyian. Puncik és faszok. Két deci szekszszel becsüljük *magunk*. Ott röhögünk és sírunk. Ott zabálunk és okádunk. Szentek vagyunk, egyszeri, ismételtetlen csodái a Teremtésnek, és mégis végtelenül esendőek, gyarló porhüvelyek. Ott vagyunk, ott vonulunk a Szilágyi úr rajzaiban. A vonat folyásában. A világ folyásában.

(részlet)

¹ Petri György: *A világ folyása* (Cigányfűró, 1994/2.)

² Balázs Attila: *Megyén ez, mint a sivatag* (Cigányfűró, 1995/5.)

Alain Reyniers

A cigányok kiirtása a második világháború során

Különös sors a cigányoké. Az V. és a XII. század között több migrációs hullámban hagyták el Északnyugat-Indiát, míg végül 1150 körül feltűntek a Boszporusz partján. Három évszázaddal később végigutazták szinte egész Európát. Sajátos, keleties megjelenésük, szokásaik és gazdasági életük ámulatba ejtette a letelepült lakosságot. A cigányokat azonban, ebben az időszakban, csakúgy mint az elkövetkező évszázadok során, nem csupán a vándorló életmód jellemezte. Kétségtelenül nyugodtan éltek volna tovább nomádokként, különféle javakkal és szolgáltatásokkal látva el átmeneti környezetüket, ha fokozatosan bele nem kényszerülnek az egyre erősödő marginalizáció folyamatába. Sokáig a hűbérurak szolgálatában, állig felfegyverkezett csapatokban cirkáltak. Így jelentős erőt képviseltek a keresztény és ottomán birodalmak katonai határvidékein.

A MARGINALIZÁCIÓ ÉVSZÁZADAI

A cigányok a török fennhatóság alá eső területeken kisebb-nagyobb sikerrel beilleszkedtek a helyi társadalomba – Moldávia és Havasalföld kivételével, ahol szolgásgorba kényszerültek. Nyugaton ezzel szemben az egyre inkább a megszilárduló királyi hatalom és egy szigorú erkölcsi rend céltablájává váltak. A XVII. században a nyugat- és közép-európai cigányságot koldusok és csavargók gyülekezeteként tartották számon, és a zsidósághoz hasonlóan az elnyomó törvények sújtotta számkivetettek osztályába sorolták őket. Többékevésbé bizarr, érzéketlenségről tanúskodó hipotézisek születtek a cigányok Európán kívüli eredetéről. Nyelvük tanulmányozása során fény derült az indoeurópai nyelvcsaláddal való kapcsolataikra. A XIX. században a romantikus bűvölet és a kispolgári rettegés – két tényező, amely jelentősen hozzájárult a csavargók elleni harc megerősödéséhez –, illetve a fajelméletten osztályozási mániájának együttes következményeként a cigányság, hol mint fennmaradt árja lakosság, hol mint vad népesség, elkorcsosult és társadalmilag deviáns csoporttá vált.

A XX. század elején Európa összes iparosodott nagyhatalma valóságos jogi és közigazgatási arzenált vonultatott fel, hogy védelmet biztosítson „a cigányok és más aljas népek” ellen. Franciaországban, főként az 1870-es francia-német háború idején, a vándorközösségekkel szembeni klasszikus vádak az ellenség szolgálatában folytatott kémkedés gyanúja is súlyosbította. 1895. márciusában nagyszabású népszámlálást tartottak a nomádok és a cigányok körében. *Bertillon* prefektus új személyazonosítási jogrendszert dolgozott ki, amelyet mozgó csendőrörsök segítségével valósított meg. Egy 1912. júliusában hozott törvény elrendelte a nomádok emberméréstani jegyzékbe vételét, és különféle diszkriminációs ellenőrző intézkedéseket vezetett be. Más országok ugyanezt az utat követték. Így például Csehszlovákia, ahol 1927-ben kötelezővé tették a „nomád-igazolvány” használatát. Egy 1933-as Belgiumban tartott országos vizsgálat célja szintén az ott élő nomádok felkutatása volt: lefényképezték őket, ujjlenyomatot vettek tőlük, majd bekerültek a *Közbiztonsági Osztály* nyilvántartásába. Ellenszolgáltatásképpen mindazok, akik belga állampolgárságukat nem tudták bizonyítani, egy három hónapra szóló „menetlevelet” kaptak. Ezt a dokumentumot azután 1941. december 12-én, amikor már az egész ország a Wehrmacht megszállása alatt állt, egy belügyminisztériumi körrendelet alapján „nomád-igazolvánnyá” változtatták.

A CIGÁNYSÁG HELYZETE A NÁCI NÉMETORSZÁGBAN

Ebben az összefüggésben különleges helyet foglal el Németország, ahol a népesség biológiai szabályozására irányuló átfogó törekvés hatására a rendőrségi nyilvántartási rendszer bevezetése is jóval gyorsabban zajlott, mint a szomszédos országokban. *Alfred Dillman* rendőrtanácsos 1899-ben Münchenben létrehozta a „cigány veszély” elleni biztonsági szolgálatot, 1905-ben pedig, a francia népszámlálás mintájára, vaskos könyvet szerkesztett (*Zigeuner-Buch* címmel), amely a Bajorország-

ban élő-vándorló cigányok személyleírásait tartalmazta. 1926-ban, engedve a nacionalista pártok folyamatos követeléseinek, miszerint átfogó szakértői vizsgálatot kellene elrendelni a németországi cigány népesség ügyében, a müncheni rendőrség kezdeményezésére országos konferenciát rendeztek, amelyen egységesítették a cigányellenes törvényeket. Teljes volt a zűrzavar: sokak szerint a cigányok esetében genetikailag meghatározott bűnözési hajlamról van szó. Az ellenséges hangulatot még tovább hevítette a nácik uralomra jutása. A cigányok a német állampolgárság biológiai alapon történő meghatározásáról szóló viták középpontjába kerültek. Meghívott szakértők igazolták, hogy a cigányokat jogosan tették biológiai indexre. Mivel a cigányság indoeurópai eredete vitathatatlan tény volt, a náci teoretikusok a javíthatatlan bűnözőkre vonatkozó törvényhez folyamodtak, amely kimondja, hogy minden *aszociális* egyén (vagyis mindenki, aki viselkedéséből következően nem képes beilleszkedni a németek biológiai közösségébe) mint bűnös, büntetendő. Megindult az etnikai leértékelés folyamata. A szakértők azon dolgoztak, hogy bebizonyítsák: a cigányok nemcsak aszociálisak (e nézethez nagyban hozzájárult a rendőrség klasszikus elképzelése is a nomád veszélyről), de az összes alsóbbrendű faj közül is a legelejtesebbek. Integrálódásuk (hiszen számos németországi cigány letelepült) és az ebből következő vegyes házasságok csak veszélyt jelentenek a német faj tisztaságára nézve. Éppen házassági szokásaik bizonyítják legjobban, micsoda elkorcsosult faj a cigányság! Így a cigányokat önkényesen a „*Mischlinge*” (keresztezett) osztályba, a hibridek kategóriájába sorolták be, akárcsak a „fél-zsidókat”. Mielőtt azonban döntöttek volna a sorsukról, egy általános szakértői vizsgálatot indítványoztak, amellyel *Dr. Ritter*, a Birodalom népességeit eugenetikai és biológiai szempontból tanulmányozó Központi Kutatóintézet igazgatóját bízták meg. A németországi cigányok antropológiai és genealógiai vizsgálata 1937-ben kezdődött, majd a hitleri Birodalomban tovább folytatódva egészen 1944-ig tartott.

1937-től az ellenségeskedések kirobbanásáig eltelt időszakban két egymással szembenálló tábor igyekezett dönteni a cigányság sorsáról. A rendőrök tábora azt javasolta, hogy az idegen nomádokat tiltsák ki a Birodalomból, vagy gyűjtsék őket internáló táborokba, ahol a kényszermunka majd megneveli őket. A másik táborba a fajelmélet hívei tartoztak, akik a tiszta germán faj újragyarmatosító törekvéseit szem előtt tartva szintén a kiutasítás vagy az internálás mellett voltak, ehhez azonban

még egy elképzelés párosult: az egyes szakértői vizsgálatokon alapuló kiválogatás útján megvalósítható tömeges sterilizálás és az eutanázia. 1938 nyarán kezdődött meg a cigányok internálása Dachauban. Németországszerte elvakult razziák során fogdosták össze, és küldték koncentrációs táborokba a cigányokat. Egy ideig Lengyelország volt a „személtérakó hely”. Hamarosan azonban a végső megoldás elmélete kerekedett felül a rendőri elképzeléseken. Maga *Himmler* is ehhez a véleményhez csatlakozott 1941-ben: ő is arra a meggyőződésre jutott, hogy a cigányság sorsa túlságosan szorosan kapcsolódik a német faj tisztaságának a kérdéséhez. (Dr. Ritter 1940-ben írt jelentése szerint a cigányok 90%-a fajilag kevert.) 1942. december 16-án megnyílt a „családi tábor” (*familienlaer*) Auschwitz-Birkenauban.

A VÉGSŐ MEGOLDÁS

A cigányság sorsát eldöntő végső megoldás elméleti alapelve tehát nem egy csapásra, nem Hitler hatalomra jutásának a pillanatában fogalmazódott meg. Kétségtelen azonban, hogy nagyon gyorsan kézzelfogható valósággá vált. Gyakorlati megvalósítása viszont ennél jóval bonyolultabb volt, hiszen számos egyéb tényező is befolyásolta: elsősorban a háborús gondolkodásmód, amely alapján a csatolt – tehát katonailag elfoglalt, és civilek vagy katonák által irányított – területeken a lehető legeltérőbb jogszabályok érvényesültek. Fontos szerepet játszott a tudományos gondolkodásmód is, amely a várakozás politikáját hirdette, mindaddig amíg a szakértői vizsgálatok le nem zárulnak. És végül az emberek gondolkodásmódja, amely mindenkit arra ösztönzött, hogy a saját értékrendjének, meggyőzésének vagy éppen aljasságának megfelelően viselkedjen. Mindezek alapján lehet az a benyomásunk, hogy a német vezetőség kísérletei háborzongató, a pusztítás kegyetlenségével átitatott próbálkozások voltak, azt azonban nehéz meghatározni, hogy a történések közül melyik kapcsolódik egy aszociális csoport elleni harchoz, és melyik származik népi törekvésekből. A végeredmény mindenesetre az, hogy a megpróbáltatásokból egyetlen cigány család sem került ki sértetlenül.

A Harmadik Birodalomban, mint láttuk, a cigányokat módszeresen katalogizálták és internálták. Vannak azonban kivételek is. Így például 1940. decemberében az elzász-lotaringiai hatóságok Franciaországba utasították azokat a helyi cigányokat és nomádokat, akikről úgy tartották, hogy

„belső-franciaországiak”. A cseh- és morvaországi cigányságnak az a része, amely nem menekült el Szlovákiába, amikor az ország német fennhatóság alá került, jelentősen megtizedelődött. A Lengyelországban élő cigányokat először gettókba zárták, majd haláltáborokba küldték. Tömeggyilkosságok folytak Wolynban és a Kárpát-hegység más falvaiban. Deportálásokról és tömegmészárlásokról Ukrajnában, Oroszországban és a balti országokban is tudunk. Ezeket az akciókat legtöbbször az „Einsatzgruppen”-ként ismert különleges katonai alakulatok hajtották végre. Szerbiában a német hadsereg a Belgrád környéki Zemunban alapított internáló táborban rendezett vérfürdőket. Máshol a cigányokat a helyi hatóságokra bízta. A horvát usztasák például valóságos népirtást végeztek az országon belül. A Romániában élő cigányok ezreit deportálták sanyarú körülmények között a Nyitrán túli területekre. Franciaországban 1940. áprilisában a nomádok számára kényszerlakhelyt jelöltek ki. A vereség után a megszálló német csapatok kitiltották őket a stratégiaileg fontos területekről, és elrendelték az internálásukat. A szabad zónában a kényszerlakhelyre vonatkozó rendelet érvényben maradt, kivéve a Rhone deltájánál és a Pireneusok atlanti partvidékét, ahol szintén létesítettek internáló táborokat.

Ravensbrücktól Buchenwaldon át Treblinkáig, minden koncentrációs táborba szállítottak cigányokat. A „családi tábor”-ként emlegetett Auschwitz-birkenau tábor azonban külön figyelmet érdemel: az eredetileg csak németországi cigányok számára létesített táborba rövid időn belül Európa szinte minden pontjáról érkeztek cigány származású emberek. Ott családokra bomlottak, és sokáig a legnagyobb bizonytalanságban várták, mi lesz a sorsuk. A táborvezetők, *Rudolf Hess* parancsnok és *Dr. Mengele* főorvos ösztönzésére a „hadianyag” betűjelzettel ellátott cigányok – és főként a gyerekek – kísérleti nyúlként szolgáltak az egyetemi vezetőség irányította kegyetlen emberkísérletekben. A túlélőket Himmler 1944. augusztus elsején gázkamrába küldte.

A CIGÁNYSÁG HELYZETE BELGIUMBAN

Nincs pontos számadatunk arra, hogy a Második Világháború kitörésekor hány cigány élt, vagy tartózkodott ideiglenesen Belgiumban. A Közbiztonsági Osztály becslései szerint 75 idegen nomád család (hozzávetőlegesen 200 felnőtt és ugyanennyi gyerek), és ennél jóval nagyobb belga vándorlakosság élt az országban. Saját adataink alapján

ez utóbbiak három fő etnikai csoportra oszlanak: a *romák* (nagyraoszt külföldi, francia vagy norvég, nemzetiségű családok, amelyek Franciaország és Skandinávia között vándoroltak); a *manouche*-ok vagy *sintik* (belgák, németek, franciák, hollandok vagy svájciak); és az „utazók” (teljes egészében belgák). Ezek a cigány családok különböző szintű rokoni kapcsolatokkal rendelkeztek más országokban, jól ismerték a területet és a helyi népet, és emellett állandóan változtatták a lakhelyüket. Az ellenségeskedések kirobbanását megelőző hónapokban németországi cigányok is csatlakoztak hozzájuk, akik az ottani begyűjtések előtt menekültek.

Ezeknek a cigány családoknak a nagy része 1940 májusában kénytelen volt elhagyni Belgiumot, és ki-kí elindult a maga útján. Voltak, akik Franciaországba menekültek, és többnyire az internáló táborokban kötöttek ki. Mások sietve visszatértek Belgiumba. A túlélési taktikák sokfélesége megosztotta a cigányságot. Sokan, főként a nagyvárosokban, névtelenségbe burkolóztak. Mások a hagyományhoz híven tovább vándoroltak. Úgy tűnik azonban, hogy nem a cigányüldözés volt a németek elsődleges célja. Egy 1940. november 12-én kelt határozat kimondta, hogy Antwerpen környékén és a két Flandriában tilos bármiféle vándorkereskedelmet folytatni. Ez a határozat némileg módosult 1940. decemberében, amikor az *Idegenrendészet* kötelezővé tette a „nomád-igazolvány” használatát, és ezzel tovább tágitotta az ellenőrző intézkedések körét. A hétköznapiakban mindez nem okozott különösebb felfordulást. Sok cigány emlékszik még arra, hogy milyen jó viszonyt tudtak kialakítani a német katonákkal az állomáshelyek közelében. Mások azokat az erőteljes ellenőrzéseket idézik fel, amelyeket általában letartóztatások és sorozatos eltűnések követtek. Nem kizárt, hogy számos németnek vélt cigányembert letartóztattak, és besoroztak a Wehrmachtba.

1943-ban végképp elmergesedett a helyzet. Februárban kilenc cigányt tartóztatott le a német rendőrség Antwerpenben. Májusban a SIPO (Német Biztonsági Rendőrség) elé került az ügyük, és novemberben már Auschwitzban voltak. Feltehetően Himmler parancsára, 1943. október végéig az összes Észak-Franciaországban és Belgiumban élő cigányt letartóztatták. Csak kis részüknek sikerült megmenekülni. A többiek a malines-i Dossin kaszárnyában gyűjtötték össze. Decemberben újabb, Franciaországban elfogott „belga” cigányok csatlakoztak hozzájuk. Összesen 351 cigány hagyta el Malines-t 1944. január 15-én, az Auschwitz felé tartó Z jelzésű vonattal. Közülük csupán tizenket-

ten tértek vissza a háború végén. Belgiumból több konvoj nem indult a haláltáborokba. A megszállók felhagytak a nomádok üldözésével. Az a gyilkosság pedig, amelyet öt „utazó” ellen követtek el 1944. július 20-án reggel Werpinben (Hotton közelében), inkább az ardenni ellenállástól megcsömörlött német csapatokban eluralkodó zűrzavarral magyarázható.

KONKLÚZIÓ

Rengeteg cigány pusztult el a nácik és bérgyilkosaik akcióiban. Több tízezer bizonyosan, sőt egyesek szerint az áldozatok száma ötszáz-hat-százezerre, vagy még annál is többre becsülhető. A kivégzések nagy része a koncentrációs táborokon kívül zajlott, és főként Európa keleti részén. Nehéz ezekre a kegyetlenségekre kézzelfogható bizonyítékot találni, és egy ilyen vállalkozás hosszú és türelmes kutatómunkát igényel. Egyes szerzők, a cigányok állítólagos aszociális természetére hivatkozva, vitatják a népirtás tényét. Mások viszont azt állítják, ahogyan ezt láthattuk is, hogy a cigányüldözés kiváltó okai szoros összefüggésben álltak a német biológiai identitás megteremtésével, és azzal az ügyes érvelési csúsztatással, amely a klasszikus rendőri harcot az alkalmazott biológia irányába tolta el. Kivárás, bizonytalanság és következetlenség hatja át a cigányok kiirtását célzó náci politikát. Az azonban tagadhatatlan, hogy mindazokat, akik e tragédiáért felelősek, egy határozott gondolat vezérelte: a „cigány veszély” radikális megszüntetése. Önmagában az a tény, hogy az auschwitzi „családi táborba” szállított felnőttek és gyerekek emberi mivoltát egyszerűen semmibe vették, kellően alátámasztja a végső megoldás elfogadását.

A nomádok ellenőrzésére irányuló rendőri elképzelések a háború utáni Európában is továbbéltek. Kártékony hatásukat még Németországban is kifejtették, ahol a hatóságok a koncentrációs táborokból szabadult cigányok egy részétől megtagadták a nemzeti identitást bizonyító okmányokat. A társadalmi be-nem-illeszkedésre való hivatkozás hangsúlyos szerepet kap annak igazolásában is, hogy miért utasították vissza egyéb volt koncentrációs táborbeli foglyok esetében a háborús károk megtérítését. Ezek az események nem tűnnek el minden utóhatás nélkül. Bár a rasszista nézetek egy időre vesztek erejükből, gyakran újra felbukkannak, főként amikor cigányok által elkövetett bűncselekményekről van szó. A rasszizmus újjáéledésének nyilvánvaló jeleit tapasztaljuk a mai Közép- és Kelet-Európában is, a kommunista rend-

szerek bukását követő általános erkölcsi és gazdasági válság velejárójaként. Annyi bizonyos, hogy a népirtás tényének tudatosulása számos cigány esetében a kulturális és etnikai identitás újraalkotását eredményezte. Az értelmiség behatóan foglalkozik a több évszázados marginalitás és a náci fajirtás kérdésével; a költők szégyenbélyeget sütnek a múlt gyalázatos eseményeire. A pária-sors elleni tiltakozás fontos szerepet játszik a cigányság mint transznacionális kisebbség elismertetéséért vívott küzdelemben.

MEGJEGYZÉS:

Az itt közreadott tanulmányom megírásában igen hasznos segítségemre voltak az alábbi szakirodalmak:

ASSEAO, Henriette: „*La spécificité de l'extennation des Tsiganes*” („A cigányok kiirtásának sajátosságai”). In: Heinz Wissmann et Yannis Thanassekos: *Révisions de l'Histoire, Totalitarismes, crimes et génocides nazis*, Paris, 1990., pp. 131-143.

– „*Contrepoint: la question tsigane dans les camps allemands*” („Ellenpont: a cigányok helyzete a német táborokban”). In: Annales E. S. C., május júniusi különszám, szerk.: Lucette Valensi, 1993., pp. 567-582.

BERNADAC, Christian: *L'Holocaust oublié. Le massacre des Tsiganes. (Az elfelejtett Holocaust. A cigányok lemészárlása.)* France-Empire, Paris, 1979.

KENRICK, Donald és PUXON, Grattan: „*Destins gîtans. Des origins a la „solution finale”*.” (Cigány sorok. A kezdetektől a „végső megoldásig”) Calmann-Lévy, Paris, 1974.

PESCHANSKI, Denis: *Les Tsiganes en France. 1939-1946. (A cigányok Franciaországban. 1939-1946.)* Editions du CNRS, Paris, 1994.

SIGOT, Jacques: *Un camp pour les Tsiganes ... et les autres. Montreuil-Bellay 1940-1945. (Egy tábor a cigányoknak... és másoknak. Montreuil-Bellay 1940-1945)* Editions Wallada, Bordeaux, 1983.

GOTOVICH, Joseph: „*Quelques données relatives a l'extermination des Tsiganes de Belgique.*” című cikke részletesen tárgyalja a „belga” cigányok helyzetét a második világháború során, az 1944. január 15-én Malines-ből indított Z jelzésű konvojra vonatkozó kutatási adatok alapján: („*Néhány adat a belgumi cigányok kiirtására vonatkozóan*”). In: Cahiers d'histoire de la Seconde Guerre Mondiale, Bruxelles, 1976., pp.161-180.

Rupp Anikó fordítása

Vass Tibor

*.nem ló az ördögöt a falra festeni.**(bjálegyátmaeseményzivatár, erdélymiklósvariációkís)*

„emeld fel a bal melled, és megmondom ki vagy.”
(dzsi szing)

.lógyszer, ha már csak lóni jár belém a lélek,
 meghalok, ez lesz a módszerem,
 .lemásolom a módszerét,
 meghalok.
 .tí, z éve, egysz, er az, jutott esz, embe, hogy nem g, ondolt, am se, mmire.
 .ez lesz majd a módszer. az jut eszembe, hogy nem gondolok semmire.
 .nem akasztom föl magam,
 nem lövöm le magam,
 magamnak se jutok eszembe,
 nem érek rá,
 nem lépek véletlenül az autó elé,
 hogy balesetnek tűnjön,
 egyszerűen feloldódom kinga kávéjában,
 nem kell bocsánatot kérnem, talán feltűnik majd anyámnak,
 hogy tudom már utánozni a fákat –
 hasonlítok egy abortuszra,
 amikor apám visszereiben kirajzolódok –

nem érek rá,
 fűrjtojást eszek,
 ez lesz a módszer, fűrjtojást eszek és tollászkodom,
 már fel tudok egyenesedni,
 már nem szerelemmel vallok,
 hanem fűrjtojással, tollászkodom,
 fűrj tojást eszek,
 nem érek rá, arra gondolok, hogy semmire,
 nem jut eszembe, hogy arra gondolok,
 iszok egy pohár vörösbort,
 talán elsírom magam, sajnálatra méltó vagyok magamnak,
 de ez se jut eszembe,
 dalolok inkább, akkor nem kell bocsánatot kérnem,
 eszembe se jut megtervezni, hogy élhettem volna
 másképp, visszerek apám lábán,

eldönteni, hogy arra gondolok, nem jut eszembe semmi,
 ez lesz a módszerem,
 bjálegyátma,

egyszerűen feloldódom kinga kávéjában,
kitalálni ezt, önsajnálattal nélkül,
cigarettazás közben,
szopogatva a fűrjtojást, a vörösbort,
részegek jönnek és buták,
kik szennyes ingnyakukban hordják
az együvé tartozást, kifehéríthető pecsétnyomok,
körülálmodott kunmarcellák,
nagyapám egy vitrin belsejében,
tisztasága se jut eszembe, nagy fülei, bajuszkötője,
tenyeréből a fűgyökér,

terv nélkül, igen, ez lesz a módszerem,
az jut eszembe, hogy semmire,
el kell magamat eresztenem,
legyeket hajkurászok majd,
órávázlatokat,
néhány tanítvány feje fölül a cigarettafüstöt,
egyszer azt mondom,
én vagyok a nikkell számovár,
elrepülök a fejem fölött, kitalálni ezt,
önsajnálattal nélkül, ráadásul úgy, hogy
közben az jut eszembe, nem gondolok semmire,
minőségem korlátlan ideig megőrzöm,
tartósítószerrel nem tartalmazok,
furcsa üres zokogás,
egyre több a légy, élvezik,
éltetem,
borozok,
fűrjtojást eszek, segond, sebaj,
ez lesz az,
nem az eszköztelen hogymajdhogyleszahogyvalahogy,
lebzselni a fagyaltatózó gyermekek között,
kezükből kör, kezükben egyenes,
pokol se, menny se jut eszembe,
az se jut eszembe, hogy nem gondoltam semmire,
egyszerűen feloldódom kinga kávéjában,

csak a semmi az örök,
csak az örök a semmi,
ez se jut eszembe, ez lesz a módszer,
igen, ez, megisméltetni újra és újra, utánozni a fákat,
visszanézni a legyeket,
ahogy engem hajkurásznak, élvezik,
éltetem,
fűrjtojás, vörösbort és kinga kávéja, visszerek –

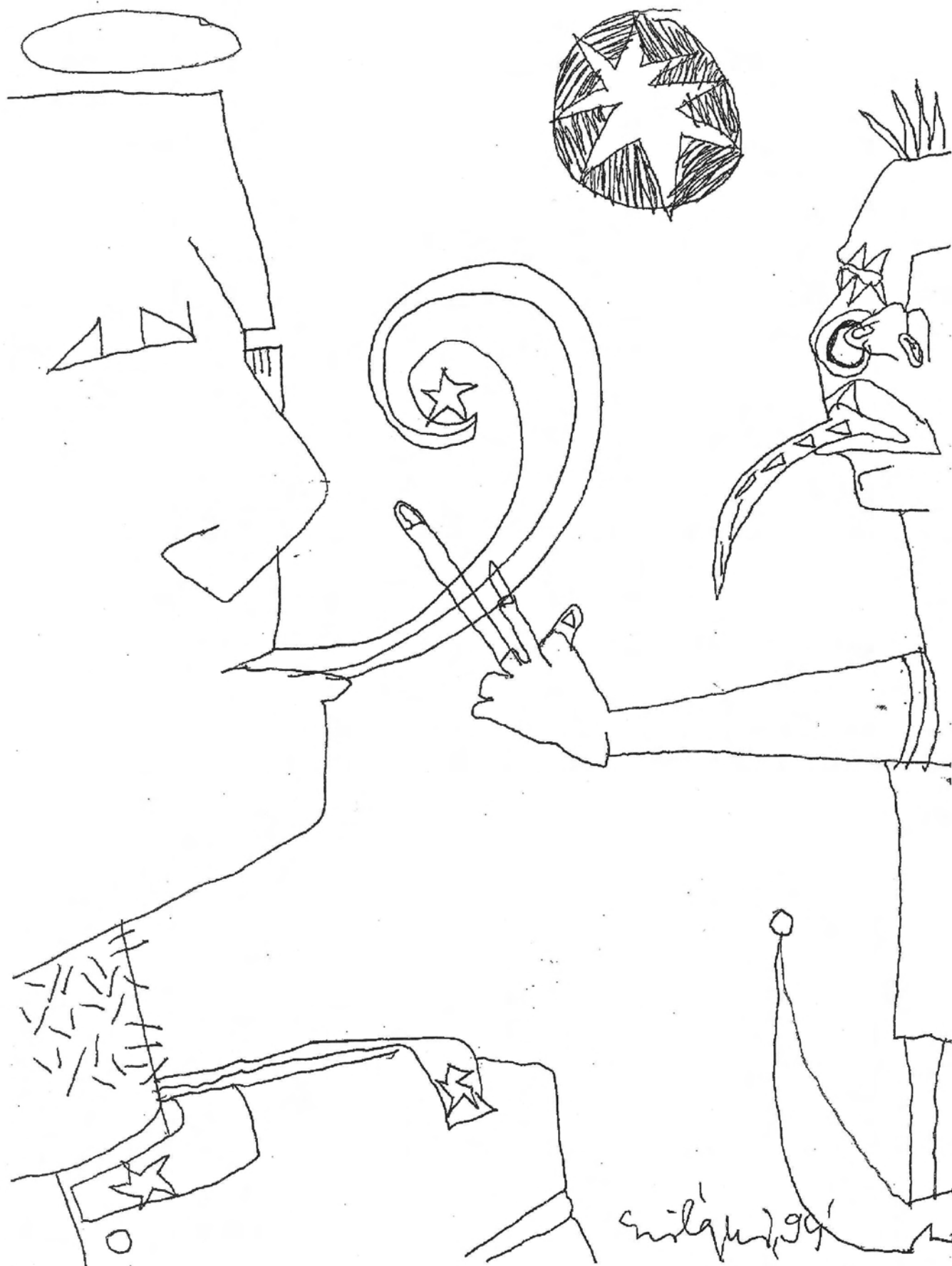
*utánzom magam, így utánzom magam,
indigót rágok, ez a leegyszerűsített mítosz,
kopírozott mondatok, ez a bonyolított mágia,
saját képmásomra sokszorosított jómagam,
néhány példányban már valószínűleg igaz,
több halovány remény betiltva –*

*ez olyan, valóban, mint mikor az ember a lufit fújja,
és egy idő múlva az elkezd visszafújni,
ez se juthat eszembe,
az iménti nő se, bejön, megkérdi, szabad-e innen telefonálni,
telefonál, mert szabad, kimegy, most meg csörög,
másik nő a vonalban, és bűdös jön valahonnan, beszélek, jön ez a bűdös,
édes párfümszag, bűdös, jön ez itt, honnan a francból,
ez a bűdös, tán érzem a másik nőét a vonalban,
aztán eszembe jut majd, pedig nem juthatna akkor eszembe,
ez a szabadeinnentelefonálni-nő bűdös párfümszaga,
beette a kagyló, ezt a bűdöset, mert innen szabad telefonálni –*

*különben is, ez eleve olyan megtervezhetetlen,
kézrátétel azoknak, akiktől először hallottam ezt a szót,
és ez olyan pöcsvörk,
mozaikrakosgatós tulajdonképpen-pepecske,
egy szag, a semmiből hirtelen,
már az ujjam hegyén is,
most meg már szagolgom,
márszagolgom nem is olyan bűdös, főlemelem a kagylót, ott még az,
fölösleges azonnal elérzékenyülni –
uram isten, még mindig fogalmazok,
de tolsztoj terebélyes árnyékában minden befejezhetővé válik,
kinga sem kortyolhatja már sokáig –*

*a halottakat meg kell verni,
a legyeket békénhagyni,
anyámat anyámni,
kingát kingani,
oh, bjále gyátma, moj sój bjále, moj sój gyátma,
gyűlik a bűn és gyűlik bennem a valószínűség.*

Gabriel García Márquez

A BÉRÁLMODÓ

Reggel kilenckor, miközben az Habana Riviéra teraszán reggeliztünk, egy hatalmas hullám, mely csak úgy hirtelen támadt fel, a napsütéses ég alatt, kicsapott a Malecón sugárútra, fölemelte a földről az arra haladó, meg a járdán parkoló autókat, és az egyiket úgy hozzácsapta a szállodához, hogy belefűrődött az épület falába. Olyan volt, mint egy dinamitos robbantás, a szálloda húsz emeletén kitört a pánik, és a hall üvegfala ripityára tört. A szél-lökés az előcsarnokban tartózkodó turisták népes csoportját a bútorokkal együtt odébb penderítette, és a záporozó üvegszilánkok néhány embert megsebesítettek. Óriási nagy hullám lehetett, mert a tengerpart kőfala és a szálloda közt egy széles, kétirányú autót húzódik, és a hullám nemcsak hogy átcsapott rajta, hanem még arra is maradt ereje, hogy betörje az üvegfalat.

Hat óra sem telt bele, és a jókedvű kubai önkéntesek a tűzoltók segítségével eltakarították a törmeléseket, befalazták a tenger felé nyíló bejáratot, egy másikat nyitottak helyette, és máris helyreállt az élet. A falba fűrődött autóval a reggeli órákban senki sem foglalkozott, mert azt hitték, hogy a járdán parkoló autók egyike csapódott oda. De amikor a daru kiemelte az üregből, amit a falban ütött, egy nő holttestet találtak benne: ott ült a vezetői ülésen, rajta a biztonsági öv. Az ütés ereje akkora volt, hogy egyetlen ép csontja sem maradt. Arca összezúzódott, cipője szétszakadt, ruhája cafatokban lógott rajta, és egy kígyót formázó aranygyűrű volt az ujján, két kis smaragd kígyószemmel. A rendőrség megállapította, hogy az új portugál követ házvezetőnője volt. És valóban: két héttel azelőtt érkezett Havannába a követ családjával együtt; aznap reggel, egy vadonatúj autóval, a piacra indult. A neve nem mondott semmit, amikor az újságban olvastam, de a kígyó alakú gyűrű, a két smaragddal, nagyon meghökkentett. Azt azonban, hogy melyik ujján volt a gyűrű, nem tudtam kideríteni.

Pedig fontos adat lett volna, mert attól tartottam, hogy az a feledhetetlen asszony volt, akinek soha nem sikerült megtudnom az igazi nevét, és aki egy ugyanilyen gyűrűt hordott a jobb mutatóujján, ami azokban az időkben elég szokatlan. Harmincnégy évvel azelőtt ismerkedtem meg vele Bécsben, miközben egy latin-amerikai diákkocsmában virslit ettem főtt

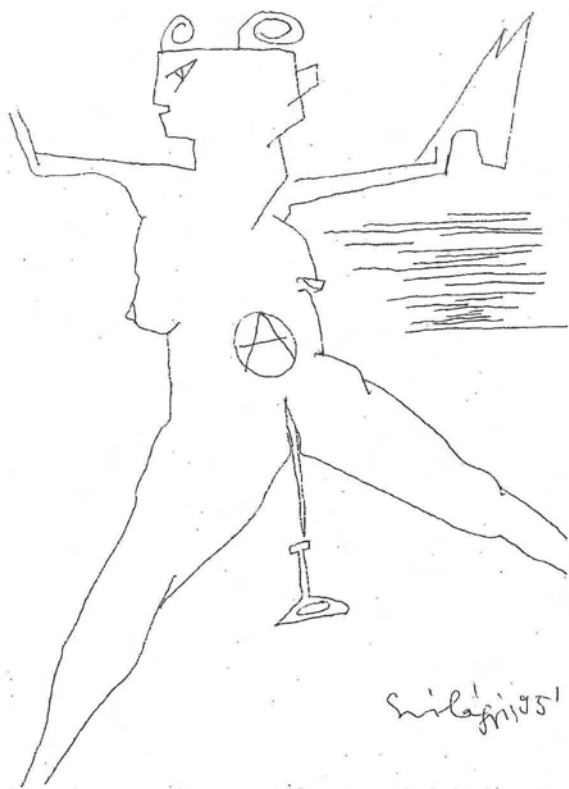
krumplival, és csapolt sört ittam hozzá. Aznap reggel érkeztem Rómából, és még ma is emlékszem rá, milyen lenyűgöző hatást tettek rám impozáns szopránkeblei, a kabátja gallérjáról lógó selymes róka farkak és az a kígyó alakú egyiptomi gyűrű. Azt hittem, osztrák, az egyetlen osztrák a hosszú kocsmasztalnál, olyan elemi szintű spanyol nyelven beszélt vagy inkább hadart, csikorgó kiejtéssel. De nem, Kolumbiában született, és a két háború közt jött át Ausztriába, szinte még kislányként, hogy énekelni tanuljon, és zeneórákat vegyen. Már harminc felé járt, és ez nagyon látszott rajta, mert sohasem lehetett szép, és a korán öregedő nők fajtájához tartozott. Viszont elbűvölő lény volt. És az egyik legfélelmetesebb is.

Bécs még mindig a régi császárváros volt, mely földrajzi fekvése folytán a második világháború után kialakult két ellenséges tábor közt a feketepiac és a világ kémszervezeteinek paradicsomává vált. Elképzelni se tudtam volna ennél alkalmasabb helyet e távolba szakadt honfitársnőm számára, aki csak a szülőföldje iránti hűségből járt el ebédelni a sarki diákkocsmába, mivel azt is megengedhette volna magának, hogy akár az egész kocsmát megvegye, és zsebből kifizesse, a benne lévő vendégekkel együtt. Soha nem árulta el az igazi nevét, úgyhogy csak Frau Fridának hívtuk, ezen a német néven, amire a Bécsben tanuló latin-amerikai diákok keresztelték el, és amibe majdnem beletörött a nyelvünk. Alighogy bemutatott nekem, szerencsémre máris elköttem azt a szemtelenséget, hogy megkérdeztem: hogy tudott így megtollasodni ebben az idegen világban, mely annyira messze van a Quindío szélfúttá szikláitól, mire ő ezt a mellbevágó választ adta:

– Bérbe adom magam, az álmaimmal.

Valóban ez volt az egyetlen foglalkozása. A régi Caldas egyik jómódú utcai árusának harmadik gyereke volt a tizenegy közül, és amióta csak megtanult beszélni, azt az üdvös szokást vezette be a házban, hogy éhgyomorrra mesélte el az álmait, amikor még tisztábban mutatták, hogy mit hoz a jövő. Hétéves korában azt álmodta, hogy az egyik öccsét elsodorta az áradat. Anyja, pusztán vallásos babonából, eltiltotta a kisfiút a legkedvesebb szórakozásától: attól, hogy a hegyi patakban lubickoljon. De Frau Fridának egyéni jóstehnikája volt.

– Az álom nem azt jelenti – mondta – hogy vízbe fullad, hanem azt, hogy nem szabad édességet ennie,

Az álomnak ez az értelmezése már önmagában is gonoszsnak tetszett, hiszen egy ötéves kisfiúról volt szó, aki nem tudott meglenni a vasárnapi nyálánkságai nélkül. De anyjuk, aki hitt a lánya látnoki képességében, kemény kézzel gondoskodott róla, hogy az intellemtnek érvényt szerezzen. Ám az első alkalommal, amikor nem figyelt oda, a kisfiúnak torokán akadt egy titokban bekapott kerek cukor, és nem lehetett segíteni rajta.

Frau Frida nem gondolta volna, hogy ez a képessége megélhetést is biztosíthat számára, míg a kegyetlen bécsi telek egyikén az élet szorongatni nem kezdte a nyakát. Akkor becsöngetett az első házba, amelyről úgy látta, hogy szívesen ellakna benne, és azt mondta, munkát keres. Mikor megkérdezték, mihez ért, megmondta az igazat: – Álmodom. – A ház úrnőjének elég volt egy rövid magyarázat, és máris fölvette, olyan alacsony bérrel, melyből a legszükségesebb kiadásokra is alig futotta, de Frau Frida jó szobát, valamint reggelit, ebédet és vacsorát kapott. Főleg reggelit, mert a család akkor ült az asztal köré, hogy megtudja, mit hoz a nap a család tagjainak, külön-külön: az apának, aki egy minden hájjal megkent tőkepénzes volt; az anyának, egy jó kedélyű asszonynak, aki rajongott a romantikus kamarazenéért, meg a tizenegy és a kilenc éves gyereküknek. Mind vallásosak voltak, így az ősi babonák iránt is fogékonyak, és boldogan felfogadták Frau Fridát arra az egy feladatára, hogy az álmain keresztül minden áldott napra kifürkésze a családnak a jövőt.

Feladatát gondosan és hosszú időn át ellátta, különösen a háború éveiben, amikor a valóság szörnyűbb volt, mint a lidércnyomásos álmok. Csak ő mondhatta meg, a reggeli alatt, hogy kinek-kinek mit kell csinálnia a nap folyamán és miképpen, úgyhogy végül csak az ő szava volt mérvadó a házban. Abszolút hatalomra tett szert a családban: a leghalkabb sóhajtás is az ő parancsára történt. A ház ura nem sokkal az előtt halt meg, hogy Bécsbe érkeztem, és volt benne annyi nagyvonalúság, hogy vagyonának egy részét órá hagyja, azzal a feltétellel, hogy továbbra is álmodjon a családjának, álmai végezetéig.

Több mint egy hónapig voltam Bécsben, és a diákok szűkös kenyérére éltem, közben pedig egy bizonyos pénzüsszagra vártam, ami soha nem érkezett meg. Frau Frida váratlan és nagylelkű látogatásai ünnepet hoztak a kocsmába, az éhkoppos hétköznapok közé. Egy ilyen estén, a mámoros sörözgetés közepette, olyan még meggyőződéssel suttogott a fülemben, hogy tudtam: az úgy nem tűr halasztást.

– Csak azért jöttem ide, hogy megmondjam neked: ma éjjel rólad álmodtam – mondta. – Azonnal el kell menned, és a következő öt évben nem szabad visszajönnöd Bécsbe.

Olyannyira meg volt győződve róla, hogy még aznap este feltett engem a Rómába induló gyorsvonatra. Énrám pedig oly nagyon hatott a dolog, hogy azóta is úgy tekintem magam, mint aki túlélte egy ki tudja milyen szerencsétlenséget. Azóta se mentem vissza Bécsbe.

A havannai szerencsétlenség előtt még egy alkalommal találkoztam Frau Fridával, Barcelonában, de olyan váratlanul és olyan véletlenszerűen, hogy úgy éreztem, e mögött valami rejtély lappang. Azon a napon történt, amikor Pablo Neruda a polgárháború óta először lépett spanyol földre, egy Valparaísoba tartó hajóról, mely hosszú útja során a mi kikötőnkben is megállt. Egy délelőttöt töltöttünk együtt, az antikváriumokban portyázva: a Porterben vett egy régi, megsárgult és szakadt kötésű könyvet, és annyi pénzt adott érte, amennyi a ranguni konzulátuson kéthavi fizetése lehetett. Úgy mozgott az emberek közt, mint egy rokkant elefánt, és gyerekes kíváncsisággal kutatta a dolgok belső mechanizmusát, mert a világot egy hatalmas felhúzható játéknak látta, mely arra jó, hogy feltalálja vele az életét.

Nem ismertem senkit, aki annyira hasonlított volna arra a képre, amit a reneszánsz pápákról alkottunk magunknak: hatalmas étvágyú és kifinomult ízlésű nyenc volt. Ha akarta, ha nem, mindig ő került az asztalfőre. Felesége, Matildé, a nyakába kötött egy partedit, mely nem annyira szalvétának, mint inkább borbélykendőnek látszott, de csak így lehetett megakadályozni, hogy ne csorgassa le az ingére a szószoikat. Aznap a Carvilleiras-ban derekasan kitett ma-

gáért. Három egész langusztát evett meg, egy sebész finom mozdulataival darabolva fel őket, és szemével ezalatt a mi ételeinket falta, és mindegyikből csipegetett egy kicsit olyan élvezettel, hogy mohósága miránk is átragadt: galíciai kagylót, kantábriai apró rákokat, alicantei garnéla-rákot, costa bravai espardenyá-kat. Közben, mint a franciák, más ínycsiklandó ételekről beszélt, és csakis azokról, főleg Chile történelemelőtti kagyló- és rákféleségeiről, melyek a szívéhez nőttek. Hirtelen abbahagyta az evést, kimeresztette homárantennáit, és halkan odasúgta nekem:

– Valaki a hátam mögött állandóan engem bámul.

Átnéztem a válla fölött, és tényleg. A háta mögött, három asztallal arrébb, egy nő ült, divatjamúlt filckalapban, lila sállal; lassan rágta az ételét, és mereven nézte Nerudát. Rögtön ráismertem. Meghízott és megöregedett, de ő volt, mutatóján a kígyó alakú gyűrűvel.

Ugyanazon a hajón jött, mint Nerudáék, Nápolytól, de fönny a hajón nem találkoztak. Áthívtuk az asztalunkhoz, hogy a kávé már velünk igya meg, és, hogy elkápráztassam a költőt, arra kértem, beszéljen az álmairól. De Neruda rá se hederített, mivel rögtön az elején kijelentette, hogy nem hisz az álmok jövendöléseiben.

– Csak a költészet tud a jövőbe látni – mondta.

Ebéd után, a Ramblason tett kötelező séta alatt, szándékosan lemaradtam Frau Fridával a többiektől, hogy emlékeink, melyeket boldogan idéztünk föl, ne jussanak avatatlan fülekbe. Elmesélte, hogy eladta ausztriai javait, és Portóban él, Portugáliában, egy hegytetőn álló kastélyszerű házban, ahonnét, mint mondta, az egész óceánt be lehet látni, Amerikáig. Bár nem mondta, a beszélgetésből világossá vált, hogy addig álmodott, míg bécsi gazdáit ki nem álmolta a vagyonukból. Én egy cseppet sem lepődtem meg ezen, mert mindig is úgy gondoltam, hogy álmai csak afféle trükkök, hogy megéljen valamiből. Ezt meg is mondtam neki.

Hatalmas, varázslatos kacajjal válaszolt. – Ugyanolyan szemtelen vagy, mint amilyen voltál – mondta. Más nem is mondott, mert a többiek közben megálltak, hogy megvárják, amíg Neruda befejezi a Madarak Ramblájának papagájaihoz chilei tájszólásban intézett mondókáját. Mikor folytattuk a beszélgetést, Frau Frida más témára váltott.

– Apropos – mondta –, most már elmehetsz Bécsbe.

Csak ekkor döbbsentem rá, hogy már tizenhárom év telt el a megismerkedésünk óta.

– Még akkor is, ha az álmaid mind csupa csalás, oda többé soha – mondtam neki. – Sose lehet tudni.

Háromkor elköszöntünk tőle, mert haza kellett kísérenünk Nerudát, hogy megkezdhesse délutáni szent sziesztaját. Nálunk dőlt le, ünnepélyes előkészületek után, melyek a japán teaszertartásra emlékeztettek

némiképp. Egyes ablakokat ki kellett nyitni, másokat meg bezárni, hogy biztosítsuk a pontos hőfokot, meg egy bizonyos szögben beeső bizonyos erősségű fénynyalábot és a teljes csendet. Neruda egy pillanat alatt elaludt, de tíz perc múlva már föl is ébredt, mint a gyerekek, akkor, amikor a legkevésbé se számítottunk rá. Kipihenten lépett be a nappaliba, arcán a párnahuzat rápréselődött monogramjával.

– Arról az álmodó nőről álmodtam – mondta.

Matilde arra kérte, hogy mondja el az álmát.

– Azt álmodtam, hogy rólam álmodik – mondta Neruda.

– Ez Borges – mondtam.

Neruda csalódottan nézett rám.

– Már megírta?

– Ha még nem írta meg, majd megírja. Ez is az egyik labirintusa lesz.

Délután hatkor, mihelyt felért a hajóra, Neruda elbúcsúzott tőlünk, leült egy félreeső asztalhoz, és gyorsan, folyamatosan írni kezdett egy verset, ugyanazzal a zöld tintás töltőtollal, amellyel a könyvdedikációit írta, a köréjük rajzolt virágokkal, halakkal és madarakkal. A hajókürt első figyelmeztető bűgására keresni kezdtük Frau Fridát, és végül a fedélzet turistaosztályán találtunk rá, amikor már azon voltunk, hogy búcsú nélkül szállunk le a hajóról. Ő is nemrég ébredt föl a sziesztaasztalából.

– A költőről álmodtam – mondta.

Elképedve bámultam rá, és kértem, mondja el, mit álmodott.

– Azt álmodtam, hogy rólam álmodik – mondta, és félreértette az elképedésemet. – Mit akarsz? A sok álmom közé néha olyan is becsúszik, aminek semmi köze sincs a valósághoz.

Többé nem láttam, és nem is érdeklődtem felőle, míg meg nem tudtam, hogy a Hotel Riviéra falán hajótörést szenvedett nőnek kígyóformájú gyűrű volt az ujján. Úgyhogy nem tudtam ellenállni a kísértésnek, és megkérdeztem a portugál nagykövetet, amikor néhány hónap múlva összeházasítottunk egy diplomáciai fogadáson. A nagykövet nagyon lelkesen és óriási csodálattal beszélt róla.

– El se tudja képzelni, hogy milyen különleges aszszony volt – mondta. – Ön biztos nem tudta volna megállni, hogy ne írjon egy novellát róla. – És változatlan lelkesedéssel beszélt tovább, meglepő részletekkel egészítve ki a képet, de semmi olyat nem mondott, amiből valami biztosat megtudhattam volna.

– Tulajdonképpen – kérdeztem végül – mit csinált?

– Semmit – mondta a nagykövet kissé csalódottan.

– Álmodott.

Székács Vera fordítása

Antal István

ELLA

Meghalt egy fekete bőrű, öreg kislány. Gyermeklelkű és gyermekhangú nagymama, aki, ha előbb nem, legkésőbb, amikor *Louis Armstrong*gal együtt fémjelezték a „Porgy és Bess” feldolgozását, és elénekelte a *Nyáridőt*, a mindannyiunk lelkében élő gyermeknek a leghitelesebben tudott altatót dúdolni. Árvák lettünk. Mint minden olyan művész halálakor, aki nemcsak valamely egyezményesen rögzített műfajban tartozott a legjobbak közé, hanem a testének és lelkének a mintájára épült ki belőle egy műfaj.

Emlékszem egyik gyönyörű, közös blueslemezük bontójára (*Ella and Louis Sings The Blues*, azt hiszem), ahol Armstronggal ülnek egy délvidéki porta verandája előtt, kezük az ölükben, Ellán még mintha kötény is lett volna, bár ezt már biztos az emlékezet fantáziálja bele a lelkembe, és néznek, mint két fáradt paraszt kukoricamorzsolás után. *Clint Eastwood* varázsolt hasonlóan fehér, kansasi portát *Charlie Parker*ről rendezett filmjének kezdő képeihez az otthont megjelenítendő, ahonnan a jazz nyughatatlan Madara kirepült, követve a szaxofonjából kiröppenő, akadálymentesen illanó hangokat. Nem metafora, valóság. Nem mintája a mindenség, a részeként lép elő.

A kétpólusú igazságok szerint gondolkodó emberek köreiből divat volt utálni Ellát. Akinek nem természetes élményanyag a szépséggé emelkedett emberi sors és az annak folyamatából kiáradó elementaritás, aki csak *a*-ra vagy *b*-re szavaz, mert kiválasztott kedvencétől sorspótlékot akar, azt gondolta, csak akkor rajonghat *Billie Holiday*, *Carmen McRae* vagy *Sassy Vaughan* stílusáért, ha nem szereti Ellát, és más sem persze, azon az „egyen” kívül. A fogyasztó, fogyasszon bármilyen kulturális terméket, végletesen összekeveri a stílust és a személyiséget, éppen úgy, mint a használati cikkeknel a márkát és a minőséget.

A jazz hagyományos közönsége amúgy is meglehetősen sznob és sovén. *André Hodeir* és *Francis André* jazzesztéták szerint ez abból fakad, hogy ezeknél az embereknél a jazz mint totális kulturális pótlék jelentkezik. Tehát megkapnak a jazz közegén belül minden olyan élményt, amit mások különböző „szak” műfajok irányából gyűjtenek be magukba.

Ez a tendencia, a századunkra jellemző általános spleen és az e századi zenekultúrát belengő dekadenc-

cia közegében, azoknak a jazz énekesnőknek különösen kedvezett, akiknek hangját, megjelenését, attitűdjét és dalait áttételmentesen lehetett azonosítani az imidzsel. Ahol a hatás intenzitásának olyan a jellege, hogy mindenki számára evidens: a dal az illető életében folytatódik tovább. Ennek az énekesnő-típusnak a legnagyobb mintaadó alakja *Holiday* (vagy egy más típusú műfajban: *Edith Piaf*).

Fitzgerald, akárcsak *Armstrong* vállalt és sokrétűben alkalmazott mesterségbeli tudásnak és a zenévé válás vágyának és képességének olyan ötvözetével jelent meg már a pálya elején – és érlelte azt nemeesebbé hosszú pályafutása alatt –, ami egészen kivételes és már-már irritálóan az.

Nagy énekesnő volt minden attitűdbeli megkötöttségen túl. Múlt századi alkat egy olyan művészeti ág képviselőjeként, amelyik a huszadik század Amerikájába próbálta bevinni a négereket. Nem egy magatartást, „a” magatartását akarta átsugároztatni a dalain, hanem a dalok életét mozgó belső magatartást harmonizálta a személyiségével és szakmai érzékenységével. Ez a törekvése számomra sem tette jazzrajongó korszakaim mindegyikében, és különösen a kezdeteknél túlzottan kedves előadóvá, de hosszú idő óta, különösen amióta nem hallgatom jazzt, és ha igen, csak véletlenszerűen, egyre nyilvánvalóbban tör át az előadásmódján az időn túlmutató érték. Személyiségének dimenziója, ami független divattól és a zenei irányzatoktól, és amelynek hatása úgy elemen-

táris, mint egy régi kelta népdalé vagy az afrikai beszélő doboké.

Ella a hordozója, megtestesítője (volt) a daloknak, amiket énekelt. Az alázatát vitte a zenébe, és nem a megjelenés svungját. Ez anakronisztikus hozzáállás egy olyan században, amelyik történetének legnagyobb részében a romantika személyiségkultuszának a romjain csámcsogott, és sebzett lelkű, bizonytalan egoroncok tolták magukat előre a művészet frontjain. A persona és a perszonális értelmezése közötti vitustáncban valamiféle vidékies, józan nyugalommal megőrizte magát, és megőrizte az örökkévalóságnak. Kevesen voltak, kiváltképpen egy ennyi természetes exhibicionizmust igénylő műfajban, mint a jazz, akik a belső égést ennyire funkcionálisan tudták adagolni kifelé, mint amennyire ő. Így nem lehetett belőle kultikus mártír, de már élete zenitjén klasszikusként kezelték, nem lehetett vamp, de mindannyiunk nagymamája lett, nem követhette a duchampi receptet, de a picasso horizonton kiteljesedett.

Bódy Gábor mondta, hogy azért járt az alternatív megnyitókra meg az underground eseményeire nyakendőben és öltönyben, mert a rendőrök egészen másként kezelték ilyen öltözetben. Komolyságot éreztek. Ella Fitzgerald is ragaszkodott, még a külsőségekben is a „koncert” aurához. Ez nemcsak a jazz emancipációs folyamatát tekintve minősült fontos magatartásnak. Hogy megértsük, miért nem, elég elgondolkodni azon, hogy Tom és Jerry üldözési jelenetei közben vajon miért pont egy fekete, asszonyi lábszár magasából kommunikál a mancsával az egyetlen emberi hang.

A negyvenes években kiteljesedő, édeskés, nagyzenekari jazz időszaka volt az érvényesülés és a túlélés skizoid harcainak és ellentmondásainak ideje a jazzben. Itt ért véget a jazz számára az a spontán avantgárd lendület, ami más művészeti ágak esetében már többnyire korábban. Ekkor vált el egymástól itt is a mit és a hogyan kérdése, abban a formában, ahogy más művészeknél és művészeteknél, csak ez az általános skizofrénia a jazznél a lényegét érintette. A komponista-előadó-improvizátor-pillanatbajnok egyénekkkel és csoportokkal szemben éppen úgy megjelent a mindenható hangszerelés (*arrangement*), mint 1914-ben az egyszemélyes filmkészítők- és terjesztők ellenében a forgalmazás. Ekkor terebélyesedett a blues-hagyomány swinggé, jelentek meg az ősi funkcióból fakadó témák

helyett tömegesen a slágerek és a musical-feldolgozások, lett a jazzben a frissen megjelenő attitűdből hangos panoptikum. Erre volt történelmi válasz a bebop.

A bebop előadói magatartásának egyik legpofátlanabb és legköltőibb megnyilvánulása *Dizzy Gillespie* és társa, Sarah Vaughan érdemeként a scat (értelmes szöveg helyett értelmetlen, hangutánzó szavakkal és hangokkal történő, improvizatív éneklés alkalmazása), amelynek konkrét anyagtalansága Fitzgerald tiszta szárnyalásaihoz különösen megfelelt. Ezt a tisztaságot érezték sokan sterilnek (néha az is volt), és – ennek tükrében – a scattelés klasszicizálását tudták neki a legkevésbé megbocsátani a vele ellenszenvező jazzrajongók.

De hát Fitzgerald harca és harcmodora nem a bebop volt, mint ahogy a zenei alázatnak alárendelt magatartás is fontosabb vagy természetesebb volt számára a forradalmár kiállításánál. Talán mert olyan hosszan volt a színpadon – akárcsak Armstrong –, műfajilag is, és minőségileg is máshol különböztette meg a könnyűt és a nehezet, mint mások.

Amit produkált, az minőség volt, korszerűtlen és megható.

Élet színvonalai célunk

Az Atlanti-szi

a Globusz.

az atlaszi

a Terraneri ember megalkotása

Az álat a bogat a növény és mikrozkópak

látható életet készítő társainkal

boldog alkotó baráti viszonyban

· együtt élni

Élet színvonalai célunk.

Mindannyian

Együtt modernnek lenni.

Kamaszkorom végén 27 év fele

sok égi esemény közepette éltem

Fotósoknak éreztem magam!

Az élet felismerése az alkotók

és a fegyelméletiségem lehetővé tették

hogy ne magamra vegyem az

egy tudatnak tűnő alapötömet a

számomra akkor erősen érzékelt

kozmisszus tettei

... pári barátaim
tova duzzantam

Hazánk a
Globusz
rendje

éke.

Paplan felhő az
égen
nyaralásra
gondolok
Szememet is
dolgoztatom
amikor álmodok

Folyon a kávé
Folyon a pálinka
Folyon a sör
Folyon a narancslé
Folyon a beszélgetés
Folyon az arany,
Folyon a levegő
Folyon az áram
Folyon a hajón
Fojton embereket,
jönnek, mennek, nézelődnek
Apu végre jön és kérdezi
Mi folyik itt?
És akkor elmondtuk neki
amit ahogyan megbeszéltük
Folyon a föld
Folyon a víz
Folyon a fény
Folyoson nagy tisztaság
dali OK.

Azon is
nevetünk
ami kellemes

Levegőben
nevetgélő
liba

Az egész
életet
érzékelni
és
a mosogós
időben
nevet

A nevetés
nem csak ragajos

A közönség
hüppögöt
nevetni
nem mert senki
1955

Néha használatos kényseer okozta
sarkokhoz érkezőnk, ahol a
gungolodas megannyi groteszk
kosztüm szerűen suta fel, egyen
— fekete sarkon légfeszítanyos
környezetben.

52
ÉVE
KEDVES

Jalán vagy biztos!

mind egy most a
közösanyag tagjait:

— csak azt akarom mondani nekünk
hogy 1-2 helyen egy két klub
öröme a nagyon ritka ünnepr

25
ÉVE
2:1

Égésen speciális
időpont egy másik
klubtól eredmény ötlet

52
ÉVE
CSINOS

25
Jahre
NIX

25
ÉVE
2:2

25
ÉVE
0:2

25
ÉVE

1949

kitványos
kötet

Fejem gondolkodik
és én ekelek
egyik kezem it
a másik zenele
lábam bevasárolni
vissz

ahol van még hies
számban, ott eszem

hajamat szélfüjja frizuráta
és készírem ötfülc hogy rajtam lehet
univerzálisnak érzem magam

Ma vagy holnap
már tenyként élelem

egyszerre egy helyen vagyok
Mi már rég agastyánként
elbűsültünk

amikor e mai fiatalok
beszélgetésünk 150 millió
fényévre innen egy vidám

brajgo tengerpartján fog átsuhanni
kátom ottani akkori nyarat azok
fejek át, ez nem lesz egy.

Aldwin Gedwin

... "Jermekkorom
ban néha úgy tűnt,
hogy egy lánynak csak
a feje búbját szabad

megfigyelni és
annan fölfelé...
volt egy delytan
amikor szalagos
kötőket vitünk
kát aratva dívatba.
Szabadgáltunk
velük.

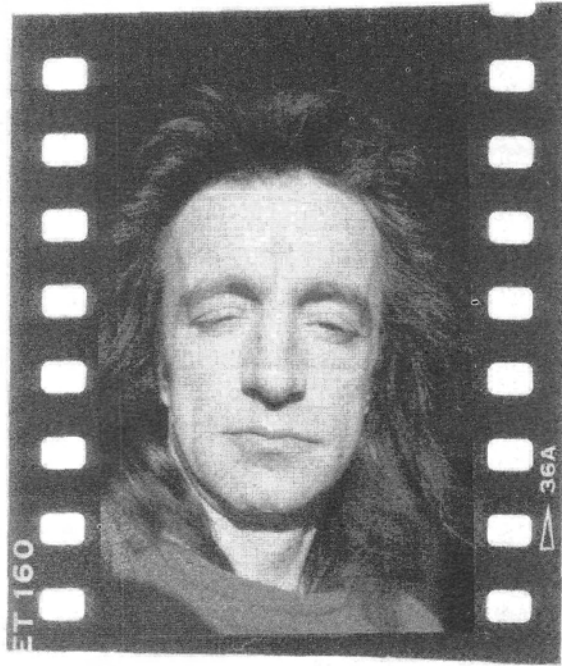
Később tizenöt éves
koromban kerthi
fenyőfának gúditoztam
ablakpárkányon
alvni.

Most halgatók
egy akkót elkezdett
vadászenelet.
Munkahelyemen

Uraggok.
Férfiokat
küszöb
köfűlet
emléket
enekel

Feluton
 az
 egész
 felé
 előre
 embertársaim
 egymás felé
 Az egész
 mi
 mindannyiunk
 együtt
 vagyunk

Bizonyos történelmi korokban
 meg kell írni az új tankönyveket
 és azokat megtanulni.
 Közös feladatunk.

Betiü
 Szó
 Mondat
 Témák
 Élettérk
 A B C-je

Tamás Amaryllis

A NÉZŐ NE KAPCSOLJA KI AZ AGYÁT!

– beszélgetés Gaál Erzsébet rendezővel –

A Filmszemlén bemutatott Zolnay Pálról szóló emlékfilmben Zolnay úgy beszél rólad az „Embrió” című közös munkátok kapcsán, hogy: „Ez a nő mindent mer...” Hogyan emlékszel vissza rá?

– Ez nagyon nagy barátság volt az életemben. Abban az időszakban találkoztam vele, amikor már szétment a pilisborosjenői társaság. A Passiókat nézte meg, amit Szőke Szabolcsékkal együtt csináltunk. Zolnaynak nagyon tetszett, fölvette televízióra. Ő úgy hatott rám a jellemével, hogy megpróbáltam hasonlóvá válni hozzá. Engem soha senki nem szeretett olyan önzetlenül, mint ő. A toleranciának, az egyéni látásmódnak, a művészi elkötelezettségnek olyan mélységeit tanította meg nekem (vagy jöttem rá én a vele való barátságban), amit se előtte, se azóta soha senkivel nem éreztem vagy éltem át. Végül is ebből a barátságból, a hajnalig tartó beszélgetésekből született meg az *Embrió*, ez a furcsa, kicsit szocio-, kicsit dokumentum-, kicsit játékfilm. És ez jelentette a barátságunk végét is. A film készítése alatt nagyon sok konfliktusunk volt. Amikor mi megismerkedtünk, még színész voltam. Mire forgatni kezdtünk, már elkezdtem Gödöllőn rendezni Lorcától a *Buster Keaton sétáját*, majd a *Felütést* és, azt hiszem, megváltoztam. A forgatás alatt beleszóltam a jelenetekbe, ami egy színésznek köztudottan tilos. Az is szerepet játszott barátságunk megszakadásában, hogy akkoriban szerződtem le Nyíregyházára. Az éhhalál szélén álltam, nem volt hol laknom, egyszóval nagyon kemény hónapokat éltem át. Egyetlen módon fogadott be engem a színházi szakma, ha színészként dolgozom. *Salamon Suba László* hívott, és évekre ott is ragadtam.

– A nyolcvanas években én soha amatőr színházi előadáson „profikat” nem láttam a nézők között csak Zolnay Pált, az oldalán Fehér Györggyel.

– Zolnay rettenetesen érdeklődő volt, kíváncsi. A Bizottság Együttes koncertjére, *fe* Lugossyékhoz például engem ő vitt el. Mindenről tudott, ami a hivatalos kultúrán kívül zajlott, akár filmről, akár színházról, zenéről, képzőművészetről legyen szó. Megszállott volt a saját szakmájában. Az ő életét is alapvetően a munka határozta meg. Ugyanúgy önálló utakat keresett a filmben, mint én a színházban.

– '94-ben egyszer egy egész napot beszélgettünk vele arról, hogy mi az a pont, ahol egy előadás felejthetetlenül

válik. „Hogy maradjon benne titok, rejtély, s hogy az alkotáshoz nagyon is hozzátartozik a kétely, hogy tudjál saját magadban kételkedni. Amiről én már előre tudom, hogy milyen lesz, azt le sem forgatom, mert az már dögu-nalom” – mondta.

– Az ő munkamódszere teljes mértékben az improvizációra épült. Nem tudtad, hogy mit fogsz csinálni a következő nap. Se a szöveget, se a szituációt. Mindig rengeteg civil ember játszott a filmjeiben, ahogy ő velük barátkozott, amilyen impulzusokat kapott tőlük, úgy alakította a jeleneteket. Ezzel meg is őrijtette azokat, akik az efféle gondolkodásmódot nem tudták átvenni.

– „Konzervatív” értelemben forgatókönyvet nem írt – ezt is említette –, nem értette, hogyan lehet valamit egy évvel előbb pontosan rögzíteni írásban, hogy „ez itt megy át, ott szólal meg”, mikor a jelenet szerinte a forgatás folyamatában alakul.

– Persze. Mert ő magát alkotónak tartotta, mint ahogy az is volt. Az alkotás pedig – ha ez alatt művészi alkotást értünk – abszolút kiszámíthatatlan. Az mindig *abban a pillanatban* dől el: az agyadban, a lelkedben. Nagyon nagy baj, hogy az ő tehetségében nem bíztak annyira, hogy azt mondják: itt van ennyi és ennyi összeg, mindegy, hogy mit fogsz csinálni. Nem biztos, hogy világhírű film lesz, de lesz egy-két rétege, ami meg fog szólalni. Mint ahogy az *Embrió*nak is volt. Igen nagy társadalmi érzékenységgel – a nyolcvanas évek elején – az abortuszról kezdett el beszélni, mely ma is különösen aktuális: miért vetetik el a nők, milyen szorító körülmények miatt a gyereket.

– A hosszantartó beszélgetések, borozgatások eszenciája benne van az előadásaidban?

– Egészen biztosan. És az alkatomban is. Meggyőződésem, hogy ha valaki tudott, a szögletes, távolságtartó, nagyon bizalmatlan karakteremen valamit csiszolni, az Zolnay volt. Ő vitt el engem az emberek közé, mert megtanított az lapvető viselkedési formákra Körülbelül tíz évvel a barátságunk megszakadása után most találkoztam valakivel, aki emberileg ugyanúgy tud hatni rám.

– Amikor a hetvenes évek végén megismerkedtem a Stúdió K-sokkal Pilisborosjenőn, az volt a benyomásom,

hogy Oszkay Csabával, Fodor Tamással, akik szintén nem mondhatók súlytalan személyiségeknek, oda-vissza komoly hatással voltak egymásra.

– Nagyon megszenvedtem azt az időszakot, mint ahogy szerintem mindenki. De le kellett zárunk ezt a tíz évet ahhoz, hogy életben tudjunk maradni. Egy rész belőlünk ott maradt, meghalt, nem támasztható fel. Nyilván eljön majd az az idő az életben, amikor mindezt át lehet adni másnak. Azok az élmények és tapasztalatok ma is biztosan hatnak öntudatlanul is, és benne vannak a munkáimban.

– A kommunális létet, a nagyon szigorú műhelymunkát önként róttátok ki magatokra, mindenki önként csatlakozott hozzátok, és nem is lehetett egykönnyen bejutni a „falak mögé”.

– Nekünk az együttélés volt a fontos, ez határozta meg a munkánkat is.

– Azt hittem, hogy ez fordított sorrendben működött.

– Egy életformát kellett kialakítanunk. A cél – hogy együtt vagyunk – az előadásokra irányult. Mi nem szexuális kommuna voltunk, hanem megpróbáltunk olyan létezési módot kialakítani, amire itt nem volt addig példa. Magunknak kellett törvényeket hozni, kitalálni, hogyan tud ez működni. Ez nagyon bonyolult dolog, nem is tudom mihez hasonlítani. Mert nem azonos egy olyan családdal, ahol több nemzedék él együtt. Azok másként élik meg az összetartozást, mint mi, akik teljesen vadidegenek voltunk egymás számára, és hasonló korúak. A legerősebb kapocs a közös munka volt, és bármilyen konfliktus ennek volt alárendelve.

– Amikor '82 táján ott jártam a „szentélyben”, nekem úgy tűnt, hogy te vagy a Stúdió K-nak szinte irritálóan legerősebb egyénisége. Hogyan kerültél Fodor Tamásékhoz?

– Érettségi után feljöttem Pestre. Ahogy azt az egyszerű alföldi parasztlány elképzelem, hogy megáll a Keleti pályaudvaron, és azt mondja, belőlem színész-nő lesz. Pontosán tudtam, hogy milyen színházat nem szeretnék. És megfordultam akkor az égvilágon mindenhol, Köllő Miklós pantomim csoportjától kezdve az Egyetemi Színpadig. Végül is egyetlen embert találtam, aki azt a színházat csinálta, amire vágytam, Fodor Tamást a Pinceszínházban. Magával vitt a Malgoth-féle csoportba, az ORFEÓ-ba, aminek elhíresült neve: Stúdió K lett.

– A Stúdió K-t ki robbantotta szét?

– Én.

– Pedig emlékeim szerint éppen a legsikeresebb korszakotok éltétek. Akkoriban adtátok elő a Woyzeck-et.

– Az igazi robbanás a Balkon alatt történt, mert éreztük, hogy a Woyzeck után nekünk váltanunk kell, de Tamás másként gondolta. Arra a sikerre, ami a Woy-

zeck-et kísérte, nem számítottunk (ez volt mindannyiunk életében az egyetlen kollektív alkotás). A színházon belüli továbblépést ez után nem úgy képzeltük el, ahogyan Fodor gondolta. Ő fiatalokat akart „beindítani” – ezzel tulajdonképpen egyet is értettünk –, de mi szerettünk volna összeállni más amatőr együttesekkel, akik akik ugyanúgy a periférián dolgoztak, mint mi, és sokra becsültük a munkáikat.

– Az Utcaszínházzal közös Kafka-előadás így jött létre?

– Igen. Mi már a Balkont is velük akartuk csinálni, de Fodor a Leonce és Lénát kezdte el, és akkor történt, ami addig még soha az együttesen belül, hogy azt mondtam: nem. Ez a mentalitás addig morálisan megengedhetetlen volt, hogy valaki kijelentse: nem vesz részt a produkcióban. Akkor kezdtem a saját utamat járni. Az „Amerika” című regény egy fejezetének adaptációja, az Oklahoma-színház Hegedűs Tiborékkal életem egyetlen nagy színészi élménye, ahol én színésznóként a maximumot nyújtottam. Ez egy improvizációra épülő munka volt, a világ legnehezebb dolga, amit szerintem magyar színész nem tud. Nem is tudhat, hiszen nálunk magát az improvizáció szót is félreértik, ugyanúgy, mint az avantgárdot, mint az alternatívot. A Fodor-féle előadások ugyan nem az improvizációra épültek, de a szakmát ott sajátítottam el az alatt a tíz esztendő alatt, ami fölött egy főiskolai képzéssel. Ott tanultam meg, hogy a színházat egészében kell látni. Számomra éppen az okozta az egyik legnagyobb krízist – amikor bekerültem a profi színházba –, hogy mindenki csak a saját dolgával foglalkozik. Komoly erőfeszítésembe került, hogy mindentől függetlenül csak a szerepemre figyeljek.

– Ez visszalépés volt számodra?

– Természetesen. Ezért is hagytam abba – többek között – a színészetet. Fél embernek éreztem magam amiatt, hogy nincs beleszólásom a darabválasztásba, a partnerek személyébe, hogy milyen térben folyik az előadás, milyenek a jelmezek, és általában, hogy az egészszet miért csináljuk.

– A te színészeid beleszólnak egy produkció megszületésébe?

– Nem.

– Annyira kevés a próbaidő?

– Nincs rá igényük. Akiben mégis van, az el kezd rendezni. A Főiskolán ők más képzést kaptak, ott azt tanítják, hogyan értsd meg a szerepet, hogyan játszsd el, és egyáltalán ne foglalkozz azzal, hogy például a rendező jól értelmezi-e a darabot.

– És ma már neked sincs erre módod, hogy színész és rendező, díszlettervező és a jelmezek megálmodója egyrangú partnerekként, alkotókként teremtsenek meg egy színházi előadást?

– Tudomásul kellett vennem, hogy ez az „üzem” miként működik. Ez itt nem lehetséges, a profi színház nem erre épül. Különben magát a rendezést máig tanulom (nyolc éve rendezek, *Nádas Péter* „*Temetés*” című darabja volt az első munkám), – *De azért ezt szerintem te kicselezed.*

– Természetesen.

– *Molnár Gál Péter úgy értékeli a munkáidat, hogy te vagy ma Magyarországon talán az egyetlen rendező, aki ellene megy annak, amit ma itt színházi ízlésnek, színházi gondolkodásnak hívnak.*

– Ettől persze én az utcán vagyok. Gyakorlatilag engem a profi szakma a bűdös életben nem fog befogadni. Minden évad elején borotvaélen „lebegek”, lesz-e munkám. Hajlandó-e valaki „beengedni”, azzal együtt, hogy én azt gondolom, sikeres előadásokat csinállok. Minden egyes rendezésemnek csak egy részét jelenti, hogy eljuttassuk a darabot. Legalább olyan fontos a színház alapkérdéseire rákérdezni egy előadáson belül: a tér használatára, a hatásmechanizmusra, a színészi játék paradoxonára, ami a meglehetősen konzervatív magyar színházi ízlésvilágban bűn, tilos, megengedhetetlen.

– *A József Attila Színház „Éjjeli menedékhely”-előadásában különös tereket nyitottál meg. Gyakorlatilag a metró aluljáró egy részében játszódtok a darab. Megrendítő volt látni az operettszubbretnek elkönyvelt Galambos Erzsit, akibe beleláltál egy színészi alkatától teljesen eltérő figurát, vagy Tordai Terit, aki talán még soha nem kapott rendezőtől olyan bizalmat és szabadságot, hogy élettapasztalata, színészi gazdagsága egyetlen szerepben jelen lehessen. Hogyan fogadják színész alkotótársaid maximalizmusodat? Mi ma szerinted a színház szerepe?*

– Én mindig arra törekszem, hogy a néző hazavigye az előadást. És nem baj, ha nem tetszik neki. *Nem kell, hogy ő ettől boldog legyen.* Tehát engem kevésbé érdekel, milyen *indulatot* vált ki egy előadás, fontosabb, hogy mindenképpen kiváltsón. A színészekkel kapcsolatban pedig úgy érzem – és ez alapvető különbség köztem és a hivatásos diplomával ellátott rendezők között –, hogy a színészen elsősorban a személyisége érdekel. Ami persze akkor tud igazán ragyogni, ha szakmai tudással párosul. A Főiskola arra törekszik az első pillanattól kezdve, hogy ezt kitörölje. Nagyon erősnek kell lenni ahhoz, hogy valaki négy éven keresztül megpróbálja megőrizni önmagát.

Hogy mi a színház? Elsősorban az egyetlen élő művészet, mert az összes többi művészet – bizonyos értelemben – holt anyag. Fontosnak tartom ma, hogy újra visszacsempésződjön a színházba járás igénye az emberek életébe. Azt is lényegesnek tartom, hogy a

szó nemes értelmében tanítson, kulturáltabbá, nyitottabbá tegye az életünket.

– *A nyolcvanas években te is töltöttél néhány napot Grotowski műhelyében? Volt-e, van-e számodra színházi ember, akiről úgy gondolsz, új felismerést, új színházi gondolkodásmódot hozott, korszerű színházat csinál?*

– Grotowskiék *Apokalipszisát* láttam Wroclawban, amikor a mi Woyzeck-ünkkel voltunk kint. De nem tanultam nála. Ám az alatt az öt esztendő alatt, amíg az utcán voltam, arra jöttem rá, hogy olyan idő jön, amikor a színháznak el kell szakadnia a valóság másolásától, a „minthá”-tól. És egyre inkább a színházi jelleget kell fölállalnia. Amikor rendezni kezdtem, tőlem azt várták, hogy *szocioszínházat* fogok csinálni. Én pedig ott tartottam, hogy nem lehet, mert elmúlt fölötte az idő. A valóság körülöttünk olyan módon élesedett föl, úgy szenvedjük meg nap mint nap, hogy nincs szükség arra, hogy a színházban ugyanazt lásd. Ez volt az egyik ok. A másik meg az, hogy olyan színészekkel találkoztam a profi színházban akik a valóságot egyáltalán nem ismerik. Egyáltalán nem! Lila gőzük sincs arról, hogyan élnek, mit gondolnak ma az emberek, milyenné alakulnak a társadalmi változások nyomán. Mindezekért gondolom úgy, hogy a stilizáció felé kell menni. De e mögé természetesen lélektanilag hitelesen „oda kell tenni”, amit *Sztanyiszlavszkij-módszernek* vagy realizmusnak hívunk. A stilizált forma szélesebb gesztusú, nagyobb határfokú, s én fontosnak tartom, hogy a néző ne kapcsolja ki az agyát. Az én előadásaimat általában hidegnek, távolságtartónak nevezik, szerintem rengeteg érzélem és humor is van bennük. Mivel éles és nagy formákkal dolgozom, és mindig megjelenik egyfajta stilizáció, ezt úgy értékelik, hogy „eltolom magamtól az emberek érzelmeit”. Miközben én csak arra próbálok törekedni, hogy ne kapcsoljon ki, mint egy Koncz Zsuzsa koncerten.

– *A Várszínház-béli „Ahogy tetszik” után arra gondoltam, hogy a Stúdió K-s tanulóévek alatt hihetetlen formai kultúrára tettetek szert, de forma és tartalom egyenrangúságát a te rendezésedben láttam először ilyen kitüntetett fontossággal megjeleníteni, kezdve a gödöllői „Felütés”-től a mostani Spiró-darabig.*

– Azért kell előbb „fölraknom” a teret, mert az a legnagyobb meccs a színésszel, hogy ő ebben a formában létezni tudjon. Az előadásaim akkor hatnak igazán, ha minél tehetségesebbek a színészek, minél erősebb a személyiségük. Ha ez nem így alakul, akkor a forma marad erős, amit én nem szeretek.

– *A színésznek ilyen módon alig marad szabadsága.*

– Be van szorítva egy formába, ez igaz, de ha a dolognak a mélységén dolgozik, ha hozzáadja a szívét, a lelkét, pontosan látja és építi föl belül a figurát, akkor ez nagyon tud ütni. Rendezői kudarc, ha

egy színészt nem tudok meggyőzni arról, hogy az általam fölkinált információkkal töltsse ki a formát. Ez már az ő elhivatottságán, munkamorálján múlik, hogy ezt megteszi-e vagy sem. A színészek egy része ma ugyanazokkal a napi gondokkal küzdenek, mint bármelyik csepoli munkás. Amikor színpadra megy, minél előbb meg akarja úszni az előadást, csak minél kevesebb energiájába kerüljön, hiszen ki tudja, milyen munkák várnak még rá, amit el kell végeznie ahhoz, hogy életben maradjon.

– *Nemrég Szolnokon Spiró hívására még szerződésben voltál Zsótér Sándorral együtt, rendezőként a műsorterveket is ti állítottátok össze. Miért lett a tervezett három évből jóval kevesebb?*

– Mi úgy mentünk Szolnokra, hogy három évünk van olyan előadások létrehozására, amivel egy saját színház arculatát tudjuk kialakítani. Tizenkét színészt is vettünk magunkkal, akikkel együtt azt gondoltuk, hogy ismét lehet egy tökéletesen másféle színházat csinálni. Fél év után kihúzták a lábunk alól a talajt, Spiróstól, színésztől kivettek bennünket. Gyakorlatilag *Schwajda* egy puccsal átvette a színházat, az önkormányzat támogatásával. A szakmából pedig senki nem állt mellénk, senki. Egy újságcikk nem jelent meg. Lehetetlen harc ma azért dolgozni, hogy másféle előadások szülessenek, mint ami kultúrpolitikailag „ki van adva”. Csak realizmust lehet, vagy „zenészet”. Ha mást csinálsz, megszűnsz. Az úgynevezett szakmai „hatalom” kitalálta, hogy „Mari nénit most ne zavarjuk, mert nagyon sok gondja van amúgy is”. Tehát a színház lehetőleg ne avatkozzon bele az életébe, ne akarja őt fölkaivarni, mélyen megérinteni, csak „szórakozzon”.

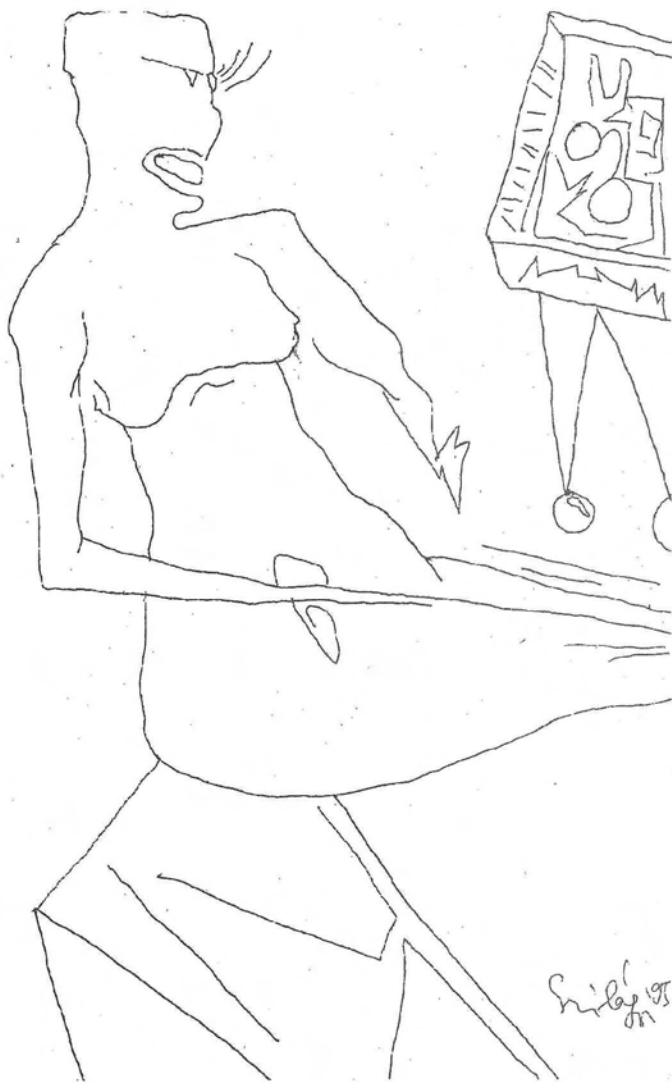
– *Ez a tévé műsorpolitikája is: szappanoperák végeláthatatlan sora...*

– Pontosan. Van még egy lehetőség: „menj vissza amatőrnek”. Ezt én már természetesen nem akarom. A tizenöt év alatt sokféle dologgal kísérleteztem, s mindazt, amit megtanultam, szeretném sok embernek elmondani.

– *Ma sem lehet „ködöt szurkálni”?*

– Kívül nem lehet, vagy legalábbis én nem látom értelmét, csak belül lehetne. Tehát amatőrként nem lehet. Egyelőre nem tudom, mi a következő lépés. A rendezés gyakorlati szakma, nem lehet kihagyni két évet. Rengeteget dolgoztam az elmúlt időkben, nagyon jó lenne kimenni az országból egy kicsit. Nem kinti színházakat akarok látni, mert úgy vélem, az ember a világba van bekötve, nem pedig a színházba. Tehát amit Amerikában vagy Londonban kitalálnak, azt itt is ki lehet találni. Én tudom, hogy milyen színházat akarok csinálni, mert folyamatosan pulzál az azzal, ami itt ebben az országban történik az

életünkkel. Nekem nem kell ehhez *Grotowskit* vagy *Bob Wilson*t látnom. Nem érdekel, hogy *Peter Brook* vagy *Mnouchkine* hogyan dolgozik. Ez nem jelenti persze azt, hogy ne lennék kíváncsi arra, ha Brook vagy Mnouchkine csinál valamit, megnézem nagyon szívesen, de nem azért, hogy tanuljak belőle, hanem mert érdekel, hogy ezek az emberek Franciaországban vagy Angliában hogyan látják ma a világot. Mit tartanak ma fontosnak. De tudom, hogy nekem innen, ebből a valóságból kell valamit felmutatnom, és azt elmondani. Egyetlenegy dolgot tudtam mindig, gyerekkoromtól kezdve, hogy nekem színházzal kell foglalkoznom. *Truman Capote* ezt úgy fogalmazta meg: *Akinek Isten tehetséget adott, korbácsot is adott hozzá*. Magyarul: felelősséggel tartozik a tehetségéért. Ezt el is lehet tékozolni természetesen, de az ostor állandóan életben tartja a tehetséget. Kiválóan érezném magam segéd munkásként vagy virágkerészként. De nekem ez a dolgom a világban.

Tandori Dezső

OKOS KUTYA, JÓ KUTYA

Beckett Murphyjének emlékére(m)

De rengeteg dicséretet
szeretnék s érdemelnék,
eballergiát kezelgetek,
vígasztalok flaszteri elmét,

vívok, plasztronban, vagy sírok
galambnyak-nyaklata láttán,
őrangyalsuhanást elbírok,
suttyan tüdeimre a kátrány,

idézem-odázom a nincs-másom,
kincsásón nem, hogy hétrét
görbednék, élvezd hátrányom,
ha levettem majd végképp,

világhú semmi-üre-fi,
mondom, minden idézet
elodázása csak annak, ami
úgyis hiú igéret,

jó, lehetünk együtt, de úgy, hogy én
se ne lássak, se halljak,
négyesögesülve a föld kerekén,
legyen ibolyás orrlikad aljabb,

nem bírom, ha nehéztelés,
akár csak árnyal, hull rám,
szórjátok szét, nehézkedés
terébe úgyis, az irhám,

mi e földi való volt, s mit minek
akartam volna, ki kérdez,
de már Mózesnél idegenek
vagyunk e föld teréhez,

sokához kényszerítve, kevés
eséllyel jóra jutni,
elég magamból, csodatevés
mégis az utolsó zokni

is, foszla-büdöse, az elfolyó
cipőfűző, min Káron
por-ladikon, kék-ólmósodó
fittyen lötyten, mint álom,

lásd, csupa lebegés, de mi nem kevés,
úgy értem, emelet száma,
hogy de Stael festőművész
ugorhatna a halálba,

egy is elég, az ám, ha elég
magas emeletről van szó,
és Dubuffet festő bizonyíték
filozófja: a kultura fojtó,

csirkefogó, így érz' a nép,
ki a fentebbel csicskázik,
Balzac urék, szüli Shakespear-ék
napja szerinte leáld itt,

a szüli azt jelenti, hogy
e nap tudatunkba ködlött,
ünnepeljük hát, gazfickók,
úgy újítsen meg az ördög,

kinek igaza, van-e, mi van,
és alkotáslélektan,
hogy hajó lékjén nagy vígan
Hérakleitosz becsobban,

nincs itt már kérdés, nem lehet,
bármi jel: a mondat végén
pont, okos-jó, kiszúr veled,
tömlőként pukkan az élmény,

kétségbeesés a létezés,
ha el nem bódítod csak,
de ha azon is csak tönkremész,
hogy főbekólintottad,

léted, vagy magadat, mérgekkel,
szesszel s más szenvedéllyel,
mit érsz ily vékony pénzeddel,
tűnsz egy-lepengetéssel,

éjjel se volt, meg dél se volt,
bizony, se éj, se nappal,
hogy zárva állt a Non Stop-bolt,
így járnál önmagaddal,

megszentülsz, szent úgy se leszel,
kínlódás körülötted,
ezt mondta Szép Ernő, e-hely,
a-hely, hívság pörögnek,

a ne-tovább is a tovább,
tovább, és érettségi
hamisítvány a tétováz
a jövőjébe mérni,

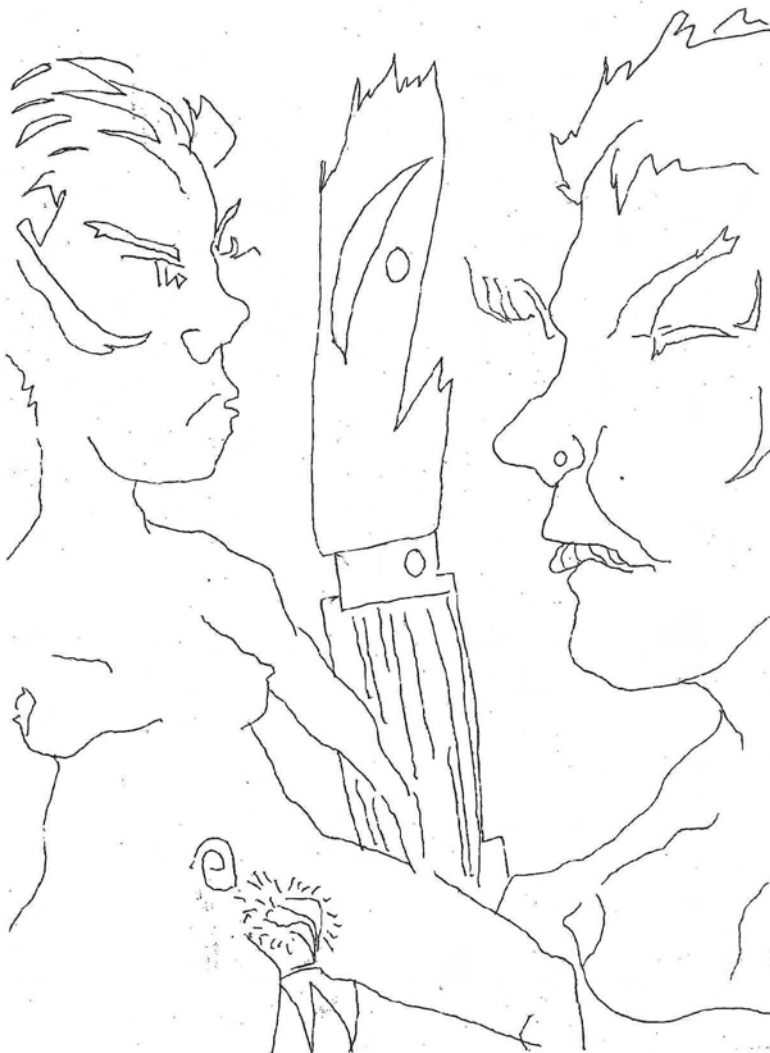
jövő éjbe méredzkedik, ó,
a dán királyfi, s végül
elakad a szó, csak a tör a való,
az ég is belekékül,

mindenkinek hát köszönetet
mondok, háttal nem állunk
fel, igazolom, fiam rekedt,
leülök, ha tudom, így állunk,

rémes itt, jó, hogy elmehetek,
mondtam még nem is oly régen,
most, rémes, persze, de rémesebb
lenne, ha másra cserélnem

kéne, haha, bárkit lecsinálsz,
maga mosdik, de ha mosdód
telecsinálod, magad állsz
ott vele, így, ahogy mondod

ezt.

Asghar Wajahat

VALAKI TÁVOZIK A VILÁGBÓL...

(avagy egy tervszövegető ember halála)

Ma elcsúszott a fürdőszobájában, és meghalt egy nyolcvankét éves vénember. A szomszéd szobában hangosan ment a film a videón, így nem hallatszott be, hogy az öreg elesett, jajgat és nyög. Csak néhány órával később, amikor leállították a videót, mentek be a fürdőszobába, és vették észre, hogy az öreg aszott, ezeregy műtétől és betegségtől agyongyötört teste a földön hever. Feje betörve. Kiömlött vére a szappanos vízzel vegyült. Szürkésbarna szeme nyitva. Még ott csillogott benne a reménysugár, hogy a filmnek hátha mindjárt vége lesz. Arca behuppadt, ahogy fogatlan szája összecukódott. Szemüvege törötten feküdt a kövön. Az üvegdarabok úgy heverték szanaszét, mint az utcán egy balesetet szenvedett autó üvegszilánkjai, kiesett műfogsorát nevetés szegélyezte.

Az öreg halála miatt a Tervbizottság ma nem ülsezik – ugyan korábban sem volt a Tervbizottság tagja, s olyan jelentékeny személyiség sem volt, hogy halála miatt az ülés elmaradjon.

Annak, hogy elmarad, az az oka, hogy az öreg nagy szakértője volt a tervezésnek. Egész életében terveket szőtt. Akkor is éppen egy terven törte a fejét, amikor megcsúszott, és elvágódott a fürdőszobában. Imádott tervezgetni. Bárkinek tudott tervet készíteni, a koldustól a multimilliomosig – mindenkinek. Az irodalom és a kultúra szolgálatától a tiszta profit-termelésig mindenre volt terve. Gyermekekora óta nagy örömét lelte ebben. Más dolog, hogy akkoriban a tervek kiagyalóját ostoba szószátyárnak titulálták, a terveket pedig légváraknak tartották. Hála az indiai kormánynak, hogy a tervezést megbecsültté tette, és elérte, hogy mindenki, aki ezzel kapcsolatban áll, tejből-vajban fürödjön, kivéve persze azokat, akik számára a tervek készültek.

Az öreg, amikor kissé már benőtt a feje lágya, a jövőjére vonatkozó tervek szövögetésébe fogott, tenni azonban szinte semmit sem tett, hogy elinduljon a tervei megvalósításához vezető úton. Először azt álmodta, hogy orvos lett. Klinika, betegek, gyógyszerek, gyógyszerészek, műtétek és gyönyörű ápolónők... Ez az álom békésen foszlott semmivé, amikor kiderült, hogy a valóságban igencsak gyengén tanul. Ekkor átadta magát a kétségbeesésnek. Ahogyan minden fiatalembernek a fejében megfordul az ötlet, elkeveredésében ő is azt kezdte fontolgatni, hogy

katonának áll. Szalutálás, egyenruha, parádé, golyók, sérülések, sebek, ágyúk, háború és kitüntetés... végig az egész... Figyeljék meg az öreg ostobaságát: miután felhagyott a katonaság gondolatával, azt tervezte, tudósna áll. Ráadásul geológusnak. Akkor terepjárókon ülve, gidres-gödrös helyeken, sivatagokban, a Himalája hegyei és szakadécai között bolyong. Olyan nehéz életet él, hogy abba egy hivatásos problémamegoldónak is beletörne a bicskája. Az egyik sivatagban javában fűrnak, a gépet az öreg kezeli. A fején külföldi melóssapka. Úszik a verítékben. Csupa izom... Ez az álma még tartott; nem egyik percről a másikra, hanem szép lassan vált világossá számára, hogy sohasem lehet belőle a föld mélységeinek tudós kutatója. Megjött a szigorlati eredménye, az öreg osztályzata: elégséges. Mi más is lehetett volna még? Amikor kimaradozott az óráról, történeteket mesélt. Eljárógatott az egyetem költői estjeire. Festegetett. Vagyis természettudományt tanult, de irodalmat művelt.

Az öregnek két születésnapja és két születési helye is van. Egész élete során egyszer sem próbálta meg tisztázni, hogy valójában mikor és hol született. Olyan mindegy, gondolta. A tervszövegetés szempontjából meg különösen nincs jelentősége a dolognak. Nagyon furcsa miliőben látta meg a napvilágot. Nagyapja hóbortos és könnyen felfortyanó kisbirtokos volt. A makacsság és csökönyösség annyira a természetében volt, hogy emiatt – bármekkora kár érte is – nyugodtan hajtotta álmra a fejét. Jókedvében két kézzel szórta a pénzt. Ha mérges volt, két szóval fizette ki a leghatalmasabb embert is.

Szitkok és szidalmak, kötekedés és peres ügyek, gabonával megrakott szekerek, aszalni kitett mangó, az esős évszakban előbújó kígyók, csepegő cseréptető, rengeteg fa, sűrű bozótosok, szolgák sokasága, apró összeesküvések, a föld és a kert, lovaskocsi és ló, lámpások szerény fénye, a rablóktól és a tolvajoktól való félelem, történetek az ördögökről, kísértethistóriák, az idősök iránti udvariasság és tisztelet, a reggelenként kapott egy annás pénzdarab meg az esti mese – ezek közt telt el az öreg gyerekkora. Ekkoriban sokat fájt a szeme. Dadogott is. Ezért inkább csöndben maradt. A fal felé fordulva üldögélt, nem szólt, csak gondolkodott. Álmodozott.

Ahogy megnőtt, álmaiban a golyók, sárkányok és

labdák helyét a lányok foglalták el. Azok a lányok, akik nem is léteztek, és azok is, akik igen. Egyre csak képzeletének lovain száguldozott, de a képzelet – pusztán a képzelet – segítségével nem jutott messzire. Sokat gyötrődött, nem látta a kiutat.

Annyi baklövés ellenére is, egész életén keresztül tovább álmodozott. Tervei közt most az írók szövetségi kiadóinak létrehozása szerepelt. Irodalmi és kulturális mozgalom... Folyóirat kiadása... Filmek... Világkörüli utazás... A tervezésben hitt, a megvalósításban vagy a gyakorlati beindításban nem. Emiatt a tervek nagy része mások számára készült. Úgy gondolta, dolgozzanak mások, ő meg hadd szövegessen tovább az álmait.

Az a néhány terve, amely részben megvalósult, közreműködése nélkül jött létre.

Bejárta Amerikát, mert beleszeretett egy amerikai lányba. Két tucat lelki kapcsolata után ez volt az első testi szerelme, egészen elveszítette az eszét. Söhajtozott, a csillagokat számlálgatta. Fogalma sem volt arról, hogy az amerikai lány nem söhajtozik, de még a csillagokat sem számlálgatja. Az öreg meg házasságról álmodozott. Amikor megkérte az amerikai lány kezét, azt a választ kapta: hogy szeresselek, oké, de ilyen emberhez, mint amilyen te vagy, feleségül menni?!...

Erre az öreg felcsapott filozófusnak. Vonzották a szűfí nézetek, „gyakorló szűfínek” hívta magát. Inni kezdett. Igaz, korábban is ivott, de akkor nem találta meg benne azt az élvezetet, amit a boldogtalan szerelem utáni ivás nyújtott.

Hogy tévedt az irodalomba? Nincs rá magyarázat. Nemhogy a családjában, de még a környékén, a szomszédai között sem volt senki, akinek bármi köze lett volna a literatúrához. A fiatalok vadászni jártak, az öregeknek ágyasaik voltak. A középkorúak a földbirtokkal és a gazdálkodással foglalkoztak. A fiúk mindenáron orvosok és mérnökök akartak lenni. Ebben a légkörben hogyan lett belőle hindí író? Valójában nem rajta múltott. Egy nap felöltött benne, hogy miért ne álmodjon meg valamit papíron. Megcsinálta. Tetszett az embereknek. Ez volt az első olyan tevékenysége, amellyel sikert aratott. Az öreg nagyon megörült. Lassanként kezdett úgy kinézni a dolog, hogy nem is képes semmi olyan másra, amit az emberek megdicsérenének. Maradt tehát az írásnál.

És hogy a karrierjét illető jó néhány álma szertefoszlott, egy valamit minden álmodozás nélkül gyorsan megcsinált: összeszedte magát, hogy hindiből egyetemi diplomát szerezzen. Korábban nem tanult hindit. Egy betű nem sok, de annyit sem tudott leírni hinditül. Másfelől a környezete sem vette komolyan a hindit. Hindiből diplomát szerezni annyit jelentett neki, mint félig hinduvá lenni. Az emberek egy része nevetett. A rosszakarók örvendeztek. A családtagok

nagyokat söhajtoztak. A barátok menekültek előle. Az öreg sem tudta, hogy most mi következik. A hindí diploma megszerzése annyira unalmasnak tűnt, hogy egészen belekeseredett. Kezdte belátni, hogy nagyon is helyén való az, amit az emberek mondanak.

Az öreg úgy írt, ahogyan mások cigarettáznak. Vagyis, ha jó kedve volt, írni kezdett. Ha szomorú volt, írni kezdett. Azt hitte, úgy használhatja az irodalmat, mint hűsölésre a ventilátort. Ha nem ventilátort, akkor botot. Ha nem botot, akkor virágot. Mindazonáltal fogalma sem volt róla, hogy hivatásos író lesz. Mindezt csak a maga és a barátai örömeire művelte. Lassanként mondogatni kezdték róla, hogy író. Kezdetben nem hitte el. Nevetve elhárította. Azt sem tudta, hogy meddig fog írni, hogy mikor hagy fel az írással, és tér át a semmittevésre. Néha meg azt mondogatta, hogy „Barátom, a verésnél is jobb módszer, hogy bosszút álljunk azon, aki szorongat, gyötör bennünket, ha írunk róla.” Addig addig sodorták-sodródott, hogy nagy nehezen mégiscsak író lett belőle.

Hosszú ideig a többi irodalmár még a nevét sem fogta fel... Olyan hülye neve van, hogy ha az ember jól akarja kiejteni, a torka kipukkad, mint egy léggömb. A *aj*-t és a *qa*-t az egyszerű ember nem képes kiejteni a torkán. Velünk született ösztön, hogy a *sa*-ból *szat*-t csináljunk.

Ha eltekintünk is az öreg nevének helyes kiejtésétől, és ha azt is figyelembe vesszük, hogy a mi hatalmas hazánk a kultúrák keveredésére olyan példakal is szolgál, melyek akár a torkot is szét tudják repeszteni, még mindig felmerül egy kérdés: a név helyesírásáé. Az öreg számtalan barátja egész életében nem volt képes megérteni, hogy melyik betű alatt van pont. Az mindenkinek derengett, hogy valahol biztosan kell lennie egy pontnak, mivel a muszlimok nevében ugyanazzal a jelentéssel bír, mint testünkön a körülmetélés. Vagyis az a név, amelyben nincsen pont, az nem lehet muszlim. Hogy hová kell kitenni a pontot, azt az emberek csak találgatták. Voltak, akik azon a véleményen voltak: „Barátom, inkább tegyük ki a pontot mindenhová, ahová csak ki lehet tenni, csak nehogy hibázzunk.” Mások az mondták, hogy végignézték az egész szótárat, de *Ashgar* nincs is benne. Ez a szó nyilván az *adzsar* – óriáskígyó – elrontott formája. A neve tehát eldöntött. De akkor hová kerüljön a pont? Gondolták, tegyük a *dzsa* alá is, meg *aga*. alá is. Miért kockáztassunk? Tehát a neve *Azghar* lett. Namármost, ha erre a névre azt mondaná *Adzsgar*, az óriáskígyó, hogy miért adták a nevemet egy embernek, az emberek alázatosan azt válaszolnák, uram, a pontokra is vessen egy pillantást.

Tiszta szerencse, hogy senki sem hányhatja a szemére, hogy saját maga adott nevet magának. Ha valahogy így történt volna, akkor testi-lelki jóbarátja,

Pankadzs Bist egy nap ráfordult volna, hogy: „Barátom, micsoda trehánytság ez, milyen össze-vissza nevet néztél ki magadnak, öregem. Van fogalmad arról, hogy mennyi gondot okozol ezzel a barátaidnak? Se füle, se farka... Tedd meg, egy-kettő változtass nevet! Ha már muzulmán név kell, legalább válassz valami egyszerűt!”

Neve egész életében problémát okozott. Ha telefonon mutatkozott be, száz százalék, hogy rákérdeztek: Micsoda? Ha megismételte a nevét, újra csak: Mi? Asar? Negyedszerre: Apar. Ötödszörre pedig minden lelki erejét elveszítve, rájuk is hagyta: Igen, az beszél. Ezért aztán sohasem hívott fel senkit ismeretlenül. Szégyellt bemutatkozni. Ami a nevét illeti, a hivatásos prostituáltak viselkedését tette magáévá. Ha valaki Afgart kereste a telefonon, igent mondott. Olyannyira, hogy az „Adzsgar-óriáskígyót” is elfogadta. Még az „Aszoghar Badzsádsz”-ra is igenelt. Számítanak is a pontocská! A saját, igazi nevét elfelejtette. Csak az derengett, hogy a neve összefüggéstelen hangok együttese.

Otthonában az égdta világon minden megtalálható volt, csak könyvek nem. Azok, akik nem ismerték az öreget, megdöbbenek. Ez bizony komoly dolog volt, súlyos problémát jelentett. Saját maga rombolta le az imázsát. Az ostoba, ha száz-kétszáz könyvet magánál tartott volna, tán összedől a világ? A barátai, csak hogy mentsek a menthetőt, azt mondták, hogy a megboldogult szétosztogatta a könyveit. Az ellenségei viszont azt állították, hogy a barátai egytől egyig tolvajok: amikor megromlott az öreg látása, elemelték a könyveket. Közben az öreg naplójában erre a bejegyzésre bukkantak: „Arra, hogy a könyveket eltegyem, nincs helyem, elolvasni meg nincs időm. Minek fárasztanám magam?”

Azon a beszélgetésen, melyen az öreg érdemeit taglalták, a novella- és drámaírók, a filmesek meg a többi hasonzóru mind megutálta egymást. A novellairók azt mondták, az öreg drámákat írt. A drámaírók azt, hogy alapjában véve elbeszéléseket írt, a novellisták pedig azt mondták, hogy filmes volt. A filmesek szerint íróként kell számontartani. Az értelmiségiek azt mondták, hogy éppen ezzel fokozzák le.

A megboldogult nagyon szerette a szerelmet. Olyan férfiak, akik kedvelték őt, sokan voltak, de olyan lányok, akik szerették volna, alig. Öregkorában rátalált egy lányra. Nem volt már fiatal, de az öreg az öreg lányt is elfogadta. Beleszeretett. Az emberek kinevették. Azt mondták, megbolondult. A felesége hozzátette: „En ezt már vagy tíz-húsz éve mondom, miért nem hallgattak rám?” Ő azonban nem törődött semmivel. Élemedett korában szerelmes volt. A felesége szidta: „Hát nem szégyelli magát?!” A fia megfenyegette, hogy összetöri kezét-lábát. Az öreg azt se bánta. Azt mondta, hogy a kor nem szab határt

a szerelemnek. Azt a megkötést sem ismerte el, hogy egyszerre csak egy nőbe legyen szerelmes. Amikor válaszul megkérdezték tőle, hogy a nők hasonlóképpen több férfiba is szerelmesek lehetnek-e, igennel felelt. Erre az emberek szégyentelen agyalágyultnak nevezték.

Az elhunytban az a kiválóság is megvolt, hogy soha senkinek semmire nem tudott nemet mondani. Olyan könnyen mondott igent, ahogy a mosóember ráhúz egyet a botjával a szamarára. Jól tudta ugyan, hogy a dolog nem egyszerű, sőt, nagyon nehéz, szinte lehetetlen. Mégis mindig rávágta az igent. Aztán belebonyolódott az igenbe. Amint lehetett, kiskapukat kezdett keresni. Ha ez nem vált be, ürügyekkel próbálkozott. Ha ez sem sikerült, szemérmetlenül elismerte a dolgot. És továbbra is mindenre igent mondott...

A dolgok halogatásában is rendkívüli képességekkel rendelkezett. A barátait is erre ösztökölte. A teendőket addig-addig tologatta, míg meg nem szűntek maguktól. Vagy annyira eleget belőlük, hogy ott hagyott csapat-papot. A halogatás szokása olyannyira a vérévé vált, hogy halálát is nyolcvankét évig halogatta.

Az öreg azt végrendelkezte, hogy temessék is el, meg égessék is el. Valójában sem a muszlimokat, sem a hindukat nem akarta magára haragítani. Sem a haladó szelleműeknek, sem a reakciósnak nem akart szomorúságot okozni. Sem a családtagjait, sem a barátait nem akarta kétségbeejteni. Ezért azt hagyományozta, hogy először elektromos kemencében perzseljék meg, és azután temessék el. Végül az történt, hogy a muszlimok nem engedték meg, hogy a megperzseltestet eltemessék a temetőben, másfelől viszont a krematórium emberei megtagadták az elégetését, lévén hogy az öreg végrendeletileg a megperzselésről hagyatkozott.

Abbéli igyekezetében, hogy mindenkinek a kedvére tegyen, az öreg egész életét végighaldokolta, és holta után sem tudott meghalni.

A terve az volt, hogy Kabír lesz belőle....

Hindiből fordította: Négyesi Mária

Kabír a középkori indiai vallásos irodalom egyik legnagyobb költője, akit a hinduk és a muzulmánok egyaránt szentként tisztelnek. Halálakor tanítványai nem tudták eldönteni, hogy hogyan adják meg neki a végtisztességet: muszlim szokás szerint eltemessék, vagy hindu szokás szerint elégessék. Másnap reggelre a ravatalon a holttest helyén virágokat találtak. A virágok felét azután elégették, felét pedig eltemették. (A ford.)

Endrődi Szabó Ernő

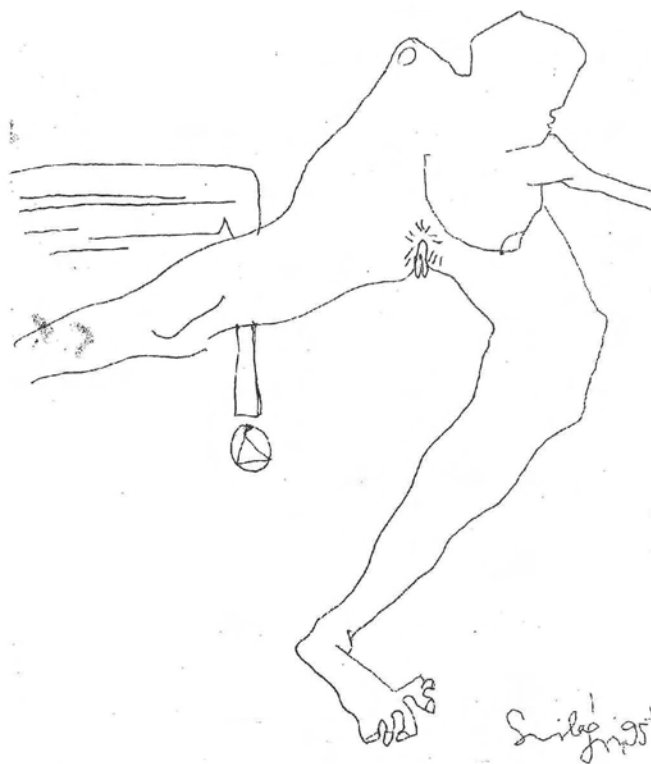
PORHÜVELY

– estéim Don Quijotével –
(részlet)

Az ággal szemközt állt, a dúsan faragott huelvai komódnak támaszkodva. Nem zavarta a siratóasszonyok veszékelése, Sancho és Dorothea fülsértő jajongása és egykori barátai, a pap, a diák, a borbély s a jegyző halk, de percre sem szűnő disputája. Vattapuha, vattasűrű csend vette körül, s megszűrte a hangokat: mintha víz alól vagy nyitott ablak előtt lezúduló esőfüggöny mögül érkeznének tompa, távoli, halk neszekként. Az ágyon heverő, petyhüdt-szürkévé aszalódott test látványa, a fel-felszakadó hörgés is hidegen hagyta.

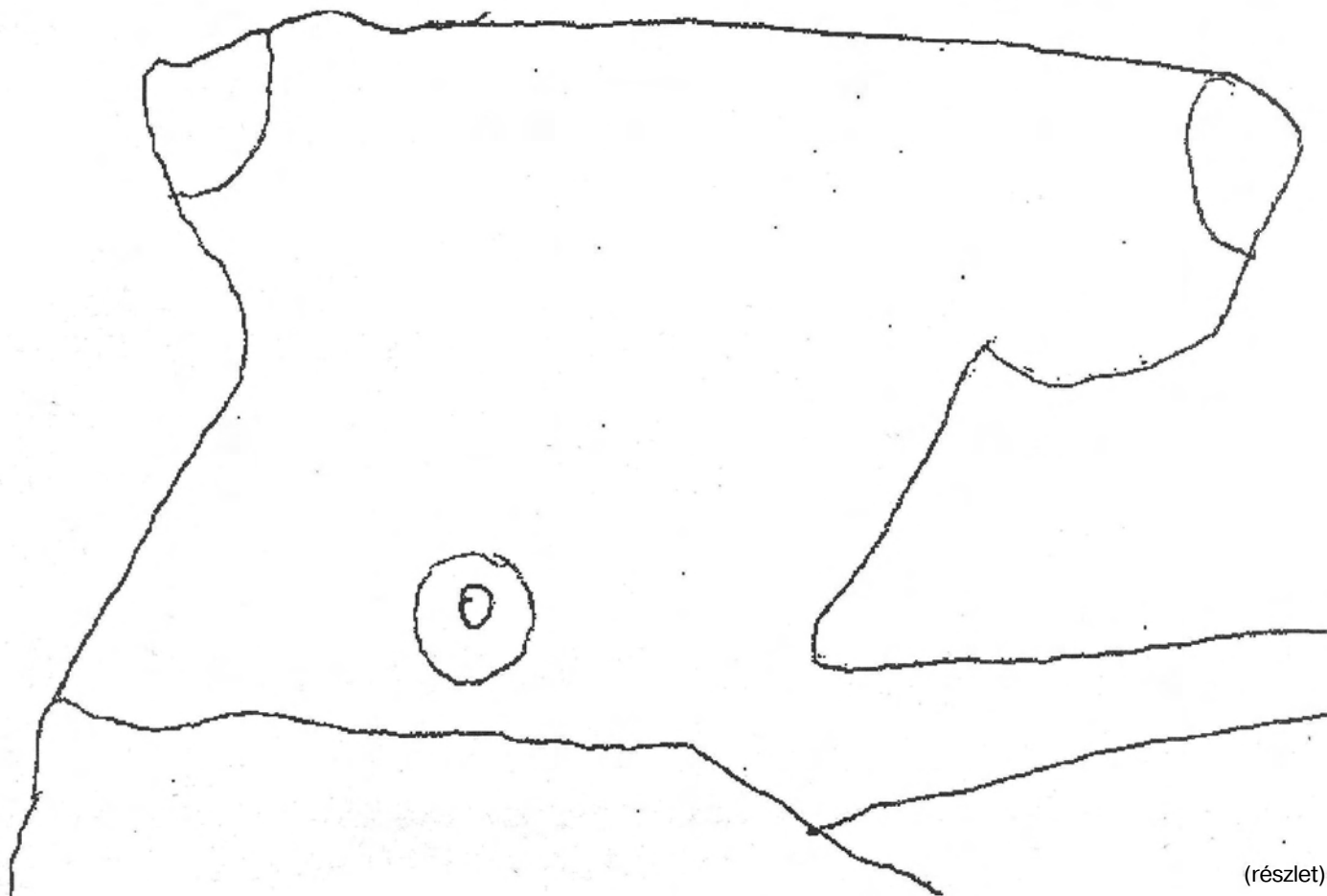
„Porhüvely” – gondolta, miközben pillantása ideoda pásztázott a bilbaói brokáttal cifrázott súlyos, tömör tölgyfaágyon fekvő alakon, amely csaknem elűnt, szinte elveszett a föltornyozott párnák, selymek, takarók között. Nem, csöppet sem rendítette meg halála, La Mancha-i életének ez az utolsó, elkerülhetetlen és némiképp nevetséges fölvonása, a földi létnek ez a korlátoltan erőszakos végjátéka. Ám nyugalma, belső csöndje, érzékelésének hűvös józansága nem ennek tudomásulvételéből, nem az anyag anyagba térésének aktusa láttán sarjadt, hanem hetekkel előbb. Akkor, amikor Barcelona határában, csöndesen poroszkálva a hazafelé vezető úton kimondta azt a már-már szenttelen mondatot. Tudta, előre tudta, hogy abban a pillanatban, amint az első szó elhagyja ajkát, valami végérvényes történik majd, valami olyan múlik el, ami azelőtt folyvást ott rezgett, feszült a testében, az idegeiben, s ha bármi megérintette, pengett, dalolt, akár felajzott íjon az ideg. Valami, ami üzte, hajszolta szüntelen, ami nyughatatlanná és a nyughatatlanságban kitartóvá tette, éhség, fáradság, törődés elviseléséhez adva erőt; valami, ami tisztafejű részeghez tette hasonlatossá, és folyvást ösztökélte a fényesség felé.

„Ez volt Trója!” – mondta akkor, ott, Barcelona falai alatt, és e három szótól megpattant, széttört, semmivé foszlott a révület és („Mikor is?” – kérdezte önmagát – „Előtte, alatta vagy utána?”) mintha egy láthatatlan kéz vékony, éles pengével belemetszett volna a szemébe; a hajszálnyi résen át kiszökött a varázs. Akkor, ott, Barcelona falai alatt meghalt.

Nem volt benne félelem vagy keserűség, amikor meglátta a Fehér Hold lovagját, pedig tudta, hogy bevégeztetett. A sorssal szemben azonban csak azok éreznek tehetetlen haragot, akikre váratlanul tör a végzet. Akik számolnak vele – szembenéznek vele! Tudta, nagyon is jól tudta, hogy a csipkeszegélyű, mallorcai ágyterítőbe (mintha lovagi köpenybe) burkolt nevetséges figura nem más, mint Carrasco, a diák, a fűzfapoéta. A barátja. Barát, aki most idegenként, a fiatal erő diadalmas öntudatlanságával tör rá, és földre teríti. S azt is tudta, hogy a zuhanás, e végső zuhatás után hetekig, hónapokig, tán évekig is tovább él még; tudta, elméje tervek szöveget majd, elgondolja, hogy pásztoréletet él hegyek magányában, elgondolja *kertész leszek, fát nevelek*; ám ugyane pillanában azt is tisztán látta, hogy sohasem váltja valóra a majdan születő tervek, mert bennük nemcsak a dolgokon kívülre-kerülés, nemcsak a mégis-kilépés, hanem a menekvés vágya is munkál; tudta, ha bármikor is engedelmeskedik ennek a vágynak, abban a pillanatban önmagát árulja el. „Morzsákat szórnék a terített asztalra” – gondolta – „Morzsák a szegetlen cipó helyett!” Ezt gondolta el, ezt élte át, miközben bágyadtan poroszkáló Rosinantjét ösztökélte, és Don Carrasco ügyetlen, ám ügyetlenségében is erőteljes ügését figyelte, s a rét szikkadt, sűrű szálú buckáit lomhán, de annál szívósabb kitartással tapodó jószágban – ellenfele hátsá-

(részlet)

ban – fölismerte szomszédja, Don Miguel de Arranha igáslovát.

Egymásba gyűrűző pillanatok: a pillanatok ezredrészei: utazás a belső tereken, utazás a belső mélységek felé. Egymásba gyűrűző pillanatok alászállás közben, s a pillanat ezredrészében: a lélek mélye! Amelyben ott ül, ott gubbaszt hallgatag-súlyosan – várva életét sorssá változtató rohamára – a halandóság. Ott ül, ott gubbaszt ez a végtelen tűnékenység, ez a fájdalmas esendőség, ott ül az a valami, ami váratlanul, tompa kint és sajtást okozó hirtelenséggel fonja csápjait a tudatra. Acéltőr, jéghideg penge a felismerés: elmúlik az ember, a sors, az élet. Elenyészik a szenvedély, a szépség, a szerelem, semmivé foszlik a szeretet, a tudás, a nagyság.

Ám aki ezt a visszavonhatatlant, ezt a meg nem változtathatót átéli, azt, ha mégoly kínzó is a felismerés, ez a tudat nem teperi le, nem semmisíti meg. Akárha belső havazás – a lélekben, az érzékekben szelíd, sűrű, vattapuha és mégis súlyos fehérség árad széjjel. Pehely, láthatatlan pehely, pilinkél szakadatlan, gyűlik, gyűlik a belső tereken, halmokat formáz, gátak kígyóznak, dombhajlat domborul, hegyekké magasodnak a puha kupacok: hull, egyre hull a pehely, hull mázsaszám. Pehely, egy mázsa, két mázsa, tíz mázsa, száz mázsa. Száz mázsa pehely. Pe-

hely, habos, könnyű, fehér tollpihe, de mégiscsak száz mázsa. Száz mázsa pehely a lélekben, az érzékekben – melankólia. Teljes másvilágiság: a halál árán megnyerhető nyereség: a bukás, a halál vállalásával legyőzött halál. Túlélés, a túlélés melankóliája. Az az állapot, ami akkor uralja el az embert, amikor rádöbben: hullása végzetszerű, elkerülhetetlen. És ő – fölmerülve a benti mélységekből, átélve mindazt, amit ott benn, ott lenn talált – megszabadult a halál nyűgétől. Tudatosan vállalva a megsemmisülést, úrrá lett rajta: bukása – diadal; élete – jelkép. Sors. Megszűnt a felismerés kezdeti riadalma, egyszeriben áttetszően tiszta lett, nagyon nyugodt és nagyon békés. Várta a csapást, amely beteljesíti sorsát, s amely beteljesülésben élete olyan véglegessé s e véglegességben olyan végtelenné válik, mint egy költemény.

„Don Carrasco – gondolta, miközben már alig néhány kopjahossz választotta el őket egymástól –, Don Carrasco, ez a jóra való, ártatlanul jámbor és jámboran korlátolt fickó, nem is sejti, hogy földhözragadt segíteni akarásában milyen hatalmas, felsőbb erő szemelte ki őt eszközül. Olyan felső erő, ami valójában az ő, a barátai és a hozzájuk hasonlók számára nincs, nem létezik, mégis az egyetlen, egyedül érvényes

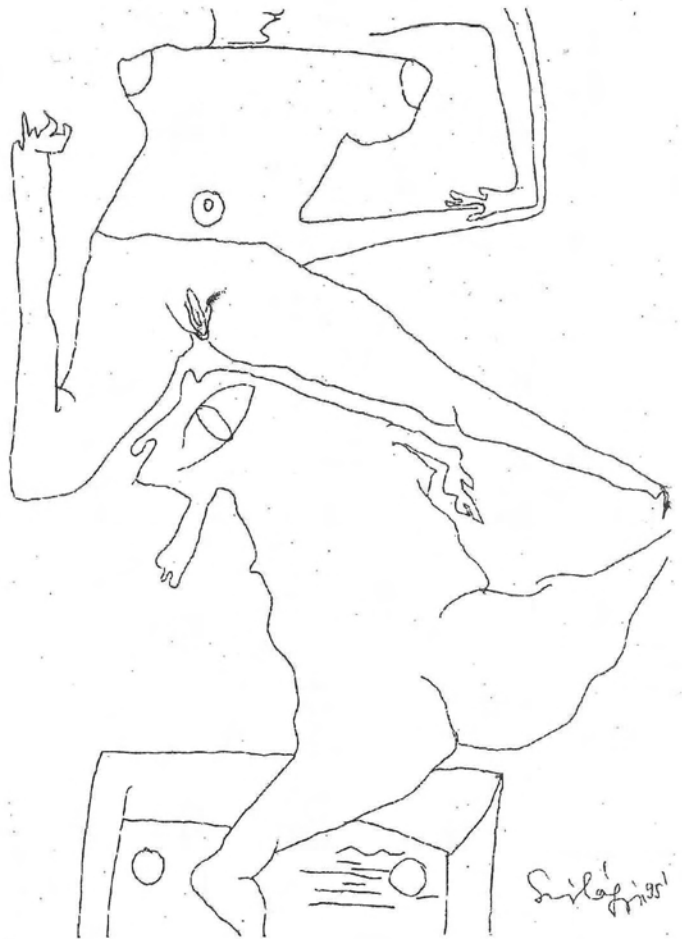
mozgatója életüknek, életünknek. Olyan felsőbb erő, ami csupán kivételes, de talán nem is olyan ritka pillanatokban, az egymást keresztező emberi szándékok, cselekedetek metszéspontjában villan föl percnyi időre, megakasztva az indulatot, a tettet, hogy éreztesse hatalmát, s ezáltal megmutassa magát, hogy megnevezhessük s ekképpen megismerhessük, hogy azután szétfosló ködként ismét oda tűnjön, ahonnan jött, nemléte enyészsen, de emlékét, lenyomatát immár örökre, kitörölhetetlenül bennünk hagyva, későbbi cselekedeteinket, szenvedélyeinket, egész lényünket eluralva. Megnevezzük, ki-ki fogalmai, észjárása, vérmérséklete, tapasztalatai, vágyai szerint, a jót, a rosszat, helyesebben, ki-ki a számára jót és a számára rosszat. Megjelöljük egyiket is, másikat is, és ez a jelölés megjelöl bennünket, magunkat is. Mert jó és rossz között, eszmény és eszménytelenség között sohasem a szavakban kitűzött cél s a célt elérni igyekvő szándék von határt, hanem az azt valóra váltó tett. Hiszen a rablógyilkos is akarhat jót, ha célja az, hogy büntette zsákmányából új, erkölcsös életet kezdjen. Szándékaik szerint, Don Carrasco és barátai – barátaim – is jót akarnak nekem: céljuk nem más, mint az, hogy a „Búsképű kigyógyuljon veszélyes hóbotjaiból.” Semmi mást nem szeretnének, csupán annyit, hogy visszatérjek a házamba, hogy nap mint nap kiüljek a poros udvaron tikkadó eperfa alá, hogy ismét belemérem a vég nélküli La Mancha-i délutánokba, a vég nélküli, semmitmondó baráti disputákba, La Mancha igazi életébe, ahogyan mondják, a végtelen unalomba, egy életbe, amelyben a szomszéd falu konduló harangja a nagyvilág jeladása, és a fel-felderengő távoli templomtorony a végtelenség üzenete, mely a tágasság részegítő mámorát kelti a baromfiudvar kerítésére támaszkodó manchaiak lelkében. Szándékaik szerint – a rokonok, a barátok, az ismerősök – persze mind jót akarnak. Szemernyi kétely nélkül hiszik, hogy cselekedetük eszményien jó, s villanásnyi időre sem ötlük elméjükbe, hogy eszményi jóságuk a halálat rejti. Ezért van, hogy bármily utálatos is Dulcinea kurvo-hárpoid árulása, bármily korlátolt is Don Carrasco kicsinyes tette, eszmény és eszménytelenség metszéspontján mégis különös fényt kapnak cselekedeteik, hozzák bár számomra az elkerülhetlent: a bukást. Ledöntéssel önmaguk fölött mondanak ítéletet, sorsommá válva Dulcinea s nemkülönben Don Carrasco alakja percnyi időre megfényesül, hogy azután, ismét magukhoz csonkulva, megsemmisüljenek. Mert az elkerülhetetlennek, ha emberek mérik emberekre, sebezhető pontja van: a szembenézés. Ilyenkor a ránk rohanó végzet elveszti hatalmát, butává és értelmetlenné válik – értelmünk teszi azzá –, s már mi uralkodunk rajta, akkor is, ha elpusztít, mert

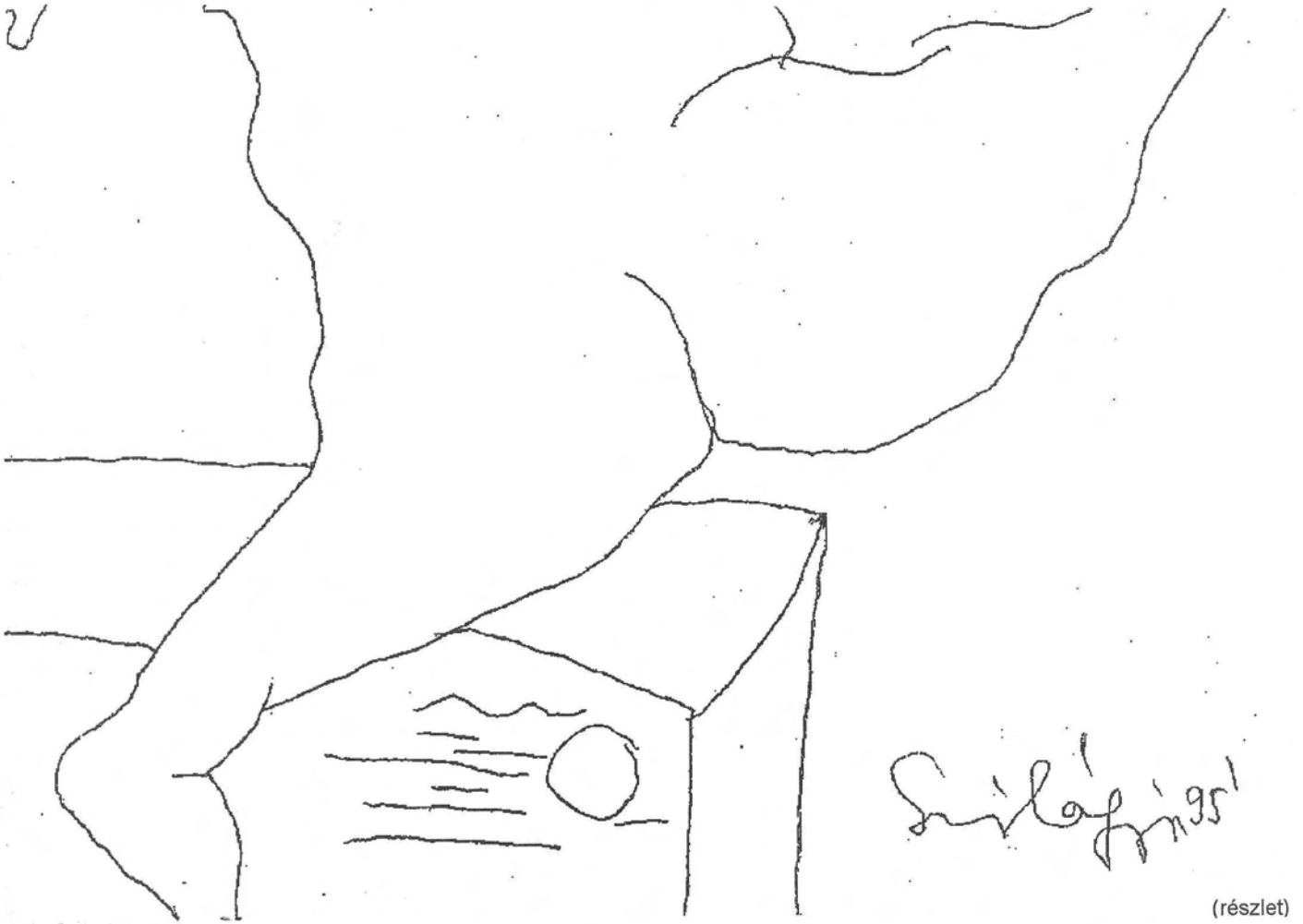
a láthatatlan erő, a cselekedeteinkben munkáló eszmény holtunk után is megmarad, példa lesz, de a végzet megsemmisül, elhamvad, elég...”

Oldalról érte a csapás.

Lezuhant.

Néhány hónappal később a biscayai öböl mentén látták Santander közelében. A halászok ajándékozta bonitókból hallevest főzött, uszadékfából rakott tűzön, lenn a fővényen. Mikor az utolsó cseppeket is kikanalazta, homokkal tisztára súrolt, tengervízben előblített lábasát derékszíjára csatolta, majd komótosan szétrugdalta a parazsat, és levizelte a még izzó hasábot. Azután elindult. Egyesek szerint Gijón irányába – s akik ezt állították, persze, mind gijóniak voltak –, s olyanok is akadtak közöttük, akik látni vélték, amint egy halászbarkára szállt, hogy áthajózon Írországra. Mások – főként a dombvidék pásztoraik – váltig állították, s még évek, évtizedek múltán is készek voltak megesküdni rá, hogy Euzkadi belsejébe, a hegyek felé vette az útját.

(részlet)

Tisztelt Olvasó!

A Cigányfúró megrendelhető postai pénzes utalványon az alábbi címen:

Cigányfúró szerkesztősége
1055 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 72.
II.em.

Előfizetési díj összesen 576,- Ft + postaköltség - példányonként - Budapestre: 34,- Ft, vidékre 44,- Ft.

Hol kapható el a Cigányfúró? Az alábbi helyeken folyamatosan:

- Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.),
- Balázs Béla Stúdió (V., Bajcsy-Zsilinszky út 36-38.),
- Rátkay Klub (VI. Városliget fasor 38.),
- Cirko-Gejzir (VIII. Lőrinc pap tér 3.),
- Kossuth Klub (VIII. Múzeum u.7.),
- Pont Könyvesbolt (V. Mérleg u.6.),
- Fiatalközélet Klubja (VI. Andrásy út 112.),
- Örökmozgó (VII. Erzsébet körút 39.),
- Hunnia Kávézó (VII. Erzsébet körút 26.),
- Kosztolányi Művelődési Ház (IX. Török Pál u. 3.),
- Szindbád Mozi (XIII. Szt. István körút 16.),

- Odeon Kft. (XIII. Hollán Ede u. 7.),
- Tabán Mozi (I. Krisztina körút 87-89.),
- Balassa Könyvesbolt (II. Margit utca 1.),
- Művész Mozi (VI. Teréz körút 30.),
- Blue Box (IX. Kinizsi u. 28.),
- Századvég Könyvesbolt (V. Veres Pálné u. 4-6.),
- Liget Galéria (XIV. Ajtósi Dürer sor 5.),
- Graffiti (VIII. József körút 63.),
- Király utcai Könyvesház (VI. Király u. 50.),
- Francia Intézet (I. Fő utca 17.),
- Bartók Könyvesbolt (XI. Bartók B. u. 25.),
- MTV Újságpavilon (V. Szabadság tér 17.),
- Magyar Rádió Pagoda (VIII. Bródy Sándor u. 5-7.),
- Fórum Könyvárúháza (VII. Rákóczi u. 14.),
- Műcsarnok (XIV. Hősök tere),
- Pedagógus Könyvesbolt (VIII. Múzeum krt. 8.)

VIDÉKEN:

- Szokoly Antikvárium (Veszprém, Szabadság tér 13.),
- József Attila Könyvesbolt (Kaposvár, Fő u. 33.),
- Rónai Művelődési Központ (Miskolc, Mindszent-tér 3.),
- A Székesfehérvári Városi Könyvtárban és fiókkönyvtáraiban.

A lapot nem a Magyar Posta, hanem már megint Anti terjeszti

TARTALOM

Endrődi Szabó Ernő: <i>Erotikus szendvics, avagy a vonal folyása</i> -----	2
Alain Reyniers: <i>A cigányok kiirtása a második világháború során</i> (Rupp Anikó fordítása) --	3
Vass Tibor <i>verse</i> -----	7
Gabriel García Márquez: <i>A bérálmodó</i> (Székács Vera fordítása) -----	11
Antal István: <i>Ella</i> -----	14
Január Herceg Tova <i>írásai</i> -----	16
Tamás Amaryllis: <i>A néző ne kapcsolja ki az agyát!</i> (Beszélgetés Gaál Erzsébet rendezővel) --	18
Tandori Dezső <i>verse</i> -----	22
Asghar Wajahat: <i>Valaki távozik a világból</i> (Négyesi Mária fordítása) -----	24
Endrődi Szabó Ernő: <i>Porhüvely</i> -----	27
Balogh Attila: <i>Humorom</i> -----	32

Szilágyi László *rajzai*
Györgydeák György *rajza*

CONTENTS

Ernő Endrődi Szabó: <i>Erotic Sandwich or flow of the line</i> -----	2
Alain Reyniers: <i>Genocide of the Gypsies during the Second World War</i> (Translated by Anikó Rupp) -----	3
Tibor Vass' <i>Poem</i> -----	7
Gabriel García Márquez: <i>I Sell my Dream</i> (Translated by Vera Székács) -----	11
István Antal: <i>Ella</i> -----	14
Január Herceg Tova's <i>Writings</i> -----	16
Amaryllis Tamás: <i>The Public Don't Switch off Their Brains</i> (Conversation with director Erzsébet Gaál) -----	18
Dezső Tandori's <i>Poem</i> -----	22
Asghar Wajahat: <i>Somebody Leaves the World</i> (Translated by Mária Négyesi) -----	24
Ernő Endrődi Szabó: <i>The Dust</i> -----	27
Attila Balogh: <i>My Own Humour</i> -----	32

Graphics by László Szilágyi
Graphic by György Györgydeák

A szerkesztőség munkatársai

Balogh Attila *főszerkesztő*

F. Havas Gábor és Prónai Csaba *főszerkesztő-helyettesek*

Baranyi Ilona *olvasószerkesztő*

Ladik Katalin *szerkesztő (vers)*

Tamás Amaryllis *szerkesztő (film, interjú)*

Neményi Zsolt *szerkesztő (széppróza)*

Györgydeák György *művészeti szerkesztő*

Balahoczki Mónika *szerkesztőségi titkár*

Endrődi Szabó Ernő és Cormac Franklin *munkatársak*

Eörsi István és Petri György *főmunkatársak*

Cigányfűró kisebbségsszellemű művészeti és közérzeti folyóirat

Megjelenik: kéthavonta

Kiadja: a Dunától a Gangeszig Alapítvány

Felelős kiadó: Révész Sándor elnök

A szerkesztőség címe: 1055 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 72. II. em.

Telefon: 111-0034, 131-8342. Fax: 111-7048

A Cigányfűró megjelenését a következők támogatják:

Soros Alapítvány, Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 1218-3881

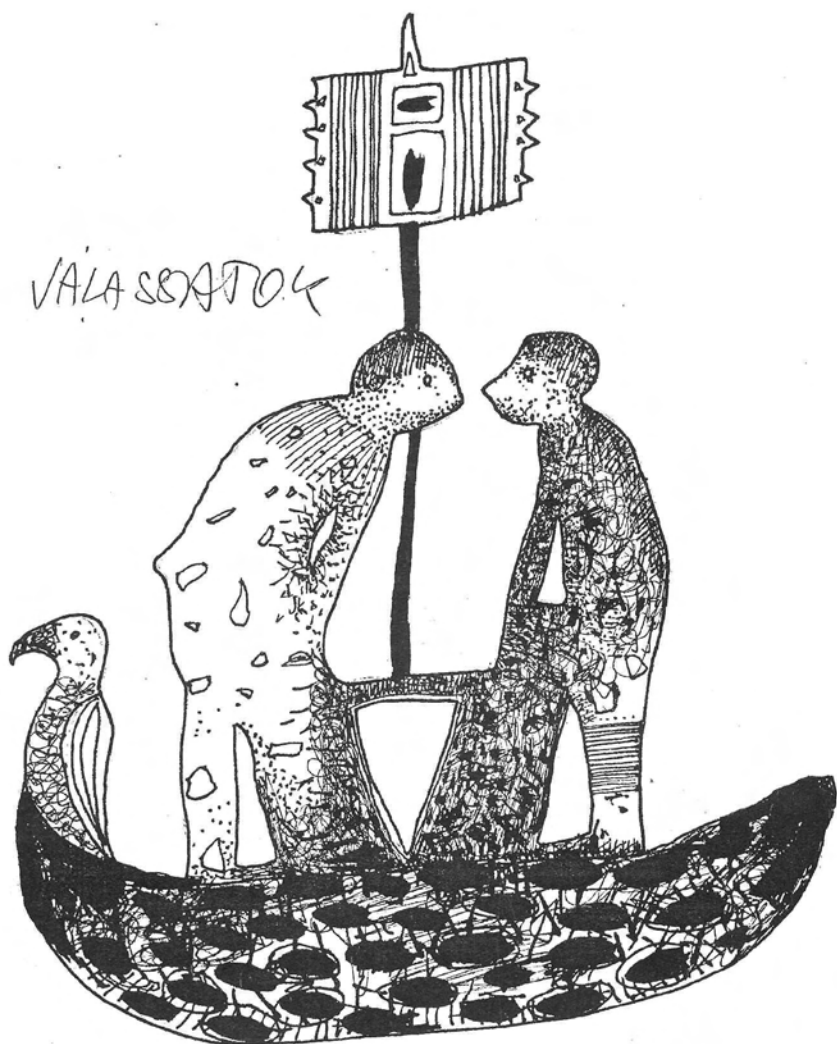
Nyomdai előkészítés:

Nyomás: FRAGMENTUM KFT.

OLDALANKÉNT
HÁROM FORINT

KUMOROM

A hidegtől már-már unottan üldögél-
tünk, amikor elővették a dozból a meg-
sárgult fényképet, s ha ismerőst talál-
tak, egy-egy rövid történettel emlékeztek
rá.

– Ő volt a te Nanád – mondta apám,
felém nyújtva a fényképet. A képről egy
szép parasztasszony nézett rám. Azt hit-
tem először, hogy tévedés, de anyám hoz-
záfűzte, hogy ő bizony magyar volt!

Apámra néztem, s mint aki fontos
tényt állapít meg, ezt mondtam neki:

– Apám, hát te akkor nem is vagy
cigány?

Mire ő gondolkodás nélkül felelte:

– Ó, fiam, hát nem is úgy, mint te!

73-nyal AKK

60R4D7A'A 00R204